DISSERTATIO

INAUGURALIS MEDICA

DE

CURA SCABIEI.

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE MAGNIFICI DOMINI PRAESIDIS ET DIRECTORIS, SPECTABILIS DOMINI DECANI, NEC NON CLARISSIMORUM AC CELEBERRIMORUM DD. PROFESSORUM

PRO

DOCTORIS MEDICINAE LAUREA SUMMISQUE IN MEDICINA HONORIBUS ET PRIVILEGIIS RITE CONSEQUENDIS IN ALMA AC CELEBERRIMA REGIA SCIENTIARUM UNIVERSITATE HUNGARICA PUBLICAE ERUDITORUM DISQUISITIONI

SUBMITTIT

LEOPOLDUS LEMBERGER,

HUNGARUS POSONIENSIS.

Theses adnexae defendentur in palatio Universitatis mense Martio 1847.

PESTINI,

TYPIS JOSEPHI BEIMEL.

Optima secta est, quae experientiam optime sectatur.

Lippich.

Leiden mindern,
Leben retten, Unglück hindern,
Thränen trocknen, Schmerzen lindern,
Unlust und Gefahr nicht achten,
Nie nach eig'nem Vortheil trachten,
Undank nicht scheuen, nicht Beschwerden —
Also sei der Arzt auf Erden.

Castelli.

Seinen

Theuern Eltern, den bewährtesten Freunden und unermüdlichen Wohlthätern

widmet diese Blätter

als schwachen Ausdruck unbegränzter Liebe und Achtung

der dankerfüllte
Sohn.

Innigstgeliebte Eltern!

Freudig begrüße ich den Tag wo ich am Ziele meiner Studienbahn angelangt, Ihnen theuerste Eltern! meinen heißgefühlten Dank, für die zahllosen Wohlthaten, die Sie mir durch eine lange Reihe von Jahren spendeten, darbringen kann. Jedoch um diesen in Worte zu kleiden, ist die Sprache zu arm, und bloß die Versicherung, daß so mich Ihre zärtliche Sorgfalt, Ihre unerschöpfliche Liebe, Ihre nimmermüde Großmuth bis hieher geleitet; so wird mir Ihr edles Beispiel, Ihr milder, wohlthätiger Sinn, Ihre wahre Theilnahme für die Hilfsbedürftigen ein hohes Vorbild sein, dem eifrigst nachzustreben ich stets bemüht sein werde. Es wird Ihnen dieß der angenehmste Dank, der schönste Lohn sein, den Sie für die unzähligen Wohlthaten wünschen, die Sie so liebevoll gespendet

Ihrem ewig dankbarem

Sohne.

I.

Cura ab Adolphi proposita.

Absolvitur intra spatium trium dierum et consistit in sequentibus: Aeger capit quotidie pulverem ex aequali quantitate Baccarum Juniperi et Lauri, simul totum corpus inungitur ungvento e sulfure, pulvere Baccarum Juniperi et Lauri; manet vero iisdem tunicis diu noctuque imbutus in cubili calefacto et utitur diaeta tenuissima.

Vespere diei tertiae finitur cura cum balneo vaporoso. Monet autem auctor, nonnisi luna decrescente curam hanc esse efficacem.

II.

Secundum Alibert.

Adhibebatur ungventum ad scabiem sequenti sub formula:

Rp. Kali carbon. *unciam*
Sulf. depurat. *unc. duas*
Axung. porci *unc. quatuor.*

singula vice drachmae duae in regione brachiorum et antibrachiorum illiniuntur.

Idem ungventum continebatur in methodo quam Burdan societati medicorum parisiensium proposuit, affirmans, se omnem scabiem intra duas dies perfecte sanare. — Aeger susceptus lavatur cum aqua et sapone, et mox infricatur ejus cutis uncia una sequentis ungventi:

Rp. Sulfuris sublimati *partes duas.*
Patassae subcarb. *partem unam.*
Adipis suillae *partes octo.*

Altera die adhuc ternae fiunt inunctiones cum eadem quantitate ungventi; demum subsequenti die aeger balneum petit et sanus dimittitur.

III.

Methodus Autenriethii.

Cura praeparatoria consistit in embrocatione aquae calidae ope spongiae applicitae, quae per aliquot dies omni quarta hora repetitur. Dein fiunt lotiones e Sulfureto Kali et aqua (1 ad 16—18) ast punica solummodo corporis pars saepius de die lavatur et post aliquot tandem dies, eadem agendi ratio in alia parte instituitur; plerumque initium fit cum extremitate superiori lateris unius, tum alterius, dein fit transitus ad extrema inferiora, denique ad pectus et reliquum truncum. In curae huius sequelam pustulae scabiosae fiunt fuscae atque exsiccantur. Id unicum curae huicce objici potest, quod pergamum foetorem causet. Etiam pertinacissima scabies intra 15—17 dies hac methodo medendi sanatur.

IV.

Cura a Bail applicita.

Auctor commemoratus duas diversas scabiei formas distingvendas esse statuit, utpote siccam et humidam, cum magnis ulceribus combinatam. Prior, citissime absque omni posthumo tollitur ungvento sulfuris cum sapone nigro et balneis tepidis omni tertia quartave die repetitis; interne excepto purgante nil porrigendum. — Scabies humida aut uti auctor denominat „pingvis“ longe difficilius sanatur. Praemittuntur remedia purgantia fortiora, diaeta restringitur, et dein eaedem inunctiones instituuntur eousque dum ulcera crustis obtecta fuerint. Quo facto fiunt lotiones cum solutione hydrargyri sublimati corrosivi in aqua destillata

vel aqua calcis soluti, aut cum solutione Chloratis calcis scrup. unum-duos, ad libram unam aquae. — Addit insuper Bail tertiam formam scabiei, inter duas dictas in medio sitam, sic dictam herpeticam, sub qua totum corpus minimis pustulis potissimum siccis obsitum est, quae areola in desquammationem uitente circumdantur. Oriuntur in hac forma aliquando tubercula, imprimis in dorso quae in decursu ulteriori inflammata in furunculum transire amant et notabilem pruritum et ardorem causant. Bono cum effectu adhibentur in hac specie scabiei balnea e mercurio sublimato corrosivo e drachmis duabus usque ad unciam unam pro varia cutis torpiditate.

Unctiones cum sulfure atque internus usus hydrargiri malum exacerbant. Praeter diaetam tenuem haurit aeger mane et vespere sequentem potum theatum:

Rp. Herbae violae tricol. *unc. quatuor.*
Rad. Gram. *unc. unam et semis*
Stipitum Dulcam. *unc. unam.*
D. S. Früh und Abends 1 Kaffeeschale zu nehmen.

Insuper fiunt inunctiones cum ungvento ex mercurio praecipitato albo drachma una ad unciam unam pingvedinis.

V.

Methodus a Duchesne-Duparc adhibita.

Adhibuit hic medicus ungventum e picis nigrae liquidae drachmis duabus et uncia una adipis; jam altera die molestus pruritus imminuitur et post tres dies plerumque evanescit. Vesiculae scabiosae adhuc permanent; continuatis vero inunctionibus ad summum intra decem dies nullum amplius earumdem vestigium observatur.

Ut efficaciam huiusce remedii eo luculentius probaret, in uno brachio hocce ungventum, in alio vero

solitum ungventum sulfuris contra scabiem illiniri jussit, et observavit, quod priori in casu longe citius sanata sit scabies, quam in posteriori.

Hinc auctor nominatus picem nigram liquid. in curanda scabie cunctis aliis medicamentis praefert, et quidem e sequentibus argumentis:

1-o propter efficaciam suam certam et valde citam.

2-o quia non siculi alia remedia efflorescentias ipsa scabie saepe pertinaciores secundarias inducit.

3-o ob vilissimum remedii pretium.

Eadem remedia applicuit Fricke, qui aegros quotidie binis vicibus cum ungvento e pice nigra liquida et sapone viridi illiniri jussit; quum vero ab usu huius ungventi praeputium semper oedematosum fieret, hinc membrum virile muniri debet.

Aeger per tres dies in cubili manet et deiu balneo tepido utitur, et sic plerumque radicalis cura finita est. In rarissimis casibus repeti debet.

VI.

Emery.

Multis observationibus edoctus est, quod scabies semper et unice ex Acaro scabiei vel Sarcopte hominis ortum suum habeat, quod animalculum cumprimis in extremitatibus superioribus in fovea axillari imo et in facie ad barbam sat magna copia detegitur. Ad animalcula haec qua causam morbi necanda adhibuit sequens ungventum:

Rp. Sapon. nigr. *unciam unam.*
Sal. marin.
Sulf. depur. *aa. unc. semis.*
Alcohol. *drach. duas.*
Acet. vini. *drach. unam.*
Calcar. Chlorin. *drach. semis.*
D. S. Mane et vespere partes infectas inungere.

Intra duas dies tota haec quantitas ungventi consumitur; illiniuntur vero bis de die tantum manus et pedes atque non solum hic, verum in toto corpore etiam inveteratissima scabies intra octo dies sanatur. Secundariae efflorescentiae cutaneae: Lichen, Eczema etc. quae post alias inunctiones haud raro oriri solent, non observantur.

Hac methodo medendi tractabantur 1200 aegri et omnes radicaliter sanati fuerunt, quin ulla posthuma aut metastases innotuerint.

VII.

Cura scabiei juxta cel. Petr. Frank.

Recens scabies unice externis tractanda est remediis, cum internorum pharmacorum usus morbum adhuc exasperet. Quod si alia quadam labe organismus aegrotantis fors notatus esset, antequam cura scabiei suscipiatur, provocatur ulcus artificiale in loco quopiam apto. In scabie jam longius per tempus excurrente caute fiat applicatio remediorum externorum et cumprimis per ulcera dicta artificialia ab internis nobilibus organis periculum nefors oriundum amoveri studeatur. Praecipua sanationis conditio est cutis mundities summa, quare frequentia balnea cum sapone et plagarum crustis obductarum fomentationes tepidae institui debent. Quodsi plethora cutis adesset, et aeger magnum pruritum et ardorem accusat, prius cucurbitae cruentae applicantur. — His praemissis in usum vocantur aut praeparata Hydrargyri aut sulfur, et quidem hoc posterius jam adhibetur forma suffitus, jam forma balnei, demum in ungvento. — Pro balneo sumitur aut hepar sulfuris alcalinum, aut vero sulfuretum calcis; pro inunctione consvetim ungventum sulfuris contra scabiem. — Superfluum imo nocivum est additamentum salis ammoniaci aut pulveris Hellebori albi, quia per

has substantias, irritatio localis augetur. Magnas quoque laudes meruit ungventum Tasseri quod constat ex:

Rp. Flor. sulf.
Vitriol. albi.
Bacc. Lauri *aa. partes aequales.*
m. f. c. Oleo Lini vel Olivarum Ungvent.

Ex praeparatis Hydrargyri optime agit ungventum e mercurio praecipitato albo quod Ptyalismum nunquam inducit. Laudari quoque meretur ungventum citrinum vel Paritinum, item solutio phagadaenica aut simplex solutio sublimati in aqua destillata. Internus usus Hydrargiri licet ad profusam salivationem continuatus, haud unquam se efficacem exhibuit.

Usus ungventorum sulfuricorum facile artificialem inducit impetiginem varia sub forma erumpentem, quae tamen inunctionibus finitis, per usum simplicium balneorum intra brevissimum tempus evanescere solet.

VIII.

Methodus Harlessii.

Efficacissimum remedium in scabie vera et contagiosa, praecipue sicca sananda est Sulfas Zinci, ast non, ut fieri solet, forma ungventi, verum in solutione forma lotionis adhibitus. Praemittit vero Harlessius semper purgans ex pulv. rad. Jalappae et Calomel. dein ordinat pulverem ex florib. Sulf. et Cremore tartari cum quodam Eleosaccharo infantibus vero Aethiopem antim. cum Magnesia.

Eodem tempore lotiones plagarum efflorescentiis scabiosis notatarum cum Decocto Ulmi campest. Saturato et Zinco sulfurico fiunt; in pertinaci casu loco corticis Ulmi sumitur Decoctum rad. Inulae Helenii. — Intra octo dies plerumque cura radicalis terminata est; interpolantur quoque balnea universalia aut saltem lotiones cum aqua saponata.

IX.

Methodus Hufelandi.

1-o. Si scabies est recens, 8—14 diebus durans, in individuo secus sano, per contagium orta, assumendum est, quod contagii effectus adhuc sit localis et solummodo in cuti situs; ideo sufficiunt etiam remedia localia externe applicita, uti lotiones aut inunctiones sulfureae, praecipue cum sapone sulfurato duae partes saponis nigri cum una parte sulfuris; adhibendo simul balneum universale cum sapone et denique interne flores sulfuris drachmam unam de die.

2-o. Si scabies afficiat individua quidem sana, sed per longius tempus jam decurrat, praemittitur per aliquot dies usus internus sulfuris et tunc ad externam ejus remedii applicationem fit transitus; haurit simul aeger decoctum aliquod haemato-catarcticum et utitur balneis saponatis.

3-o. Si adsit scabies in individuo cachexia quadam notato, combinari debet cura antiscabiosa cum cura morbi, quocum scabies complicata est; frequentissima complicatio est cum scrophulis apud infantes.

4-o. Quodsi scabies jam inveterata fuerit, praeter sulfur requiruntur pharmaca, quae actionem systematis lymphatici et cutis externae adaugent; in specie Hydrargirum, optime agit combinatio sulfuris cum Aethiope minerali aut pulveribus Plumeri; externe applicatur ungventum Werlhofii — drachm. una merc. praec. albi ad unc. unam axung. — aut ungventum consvetum sulfuris cuius effectus intenditur addito vitriolo albo, aut veratro albo; tum lotiones cum Dto Nicotianae et balnea sulfurea; interne insuper Dtum. Bardanae, Sarsaparillae, ligni Gvajaci, aut huius gummi-resina nativa — drach. semis de die. — Plurimum vero contribuit suprema mundities, hinc sedulo mutandae sunt vestes, tunicae et lectisternia. Evolutae fors, ubi malum longius durat, cachexiae et debilita-

ti, obviam procedendum est per diaetam nutrientem et et medicamina tonico-roborantia et stimulantia, imprimis Acorum et Arnicam.

5-o. Scabie absque contagio ex aliquo morbo uti scrophulosi aut syphilide orta, hocce malum prius debellari debet, scopo vero dein non obtento scabies specifico modo curatur.

6-o. Quodsi ex scabie artificialiter suppressa metastases immineant, aut jam evolutae sint, unicum remedium sistit sulfur in nexu cum fonticulis applicitis.

X.

Cura a Neumann in usum vocata.

Praeparatio ad curam non semper eadem instituitur. Si scabies sit recenter orta, cutis turget et multum prurit, datur Purgans, si vero est malum inveteratum cutis torpida, pustulae siccis crustis tectae, applicantur prius balnea universalia, et ut exanthema eo magis floreat porrigitur sulfur dosi refracta — 8—10 grana de die.

His praemissis sequens applicatur ungventum:

Rp. Ammon. muriat. crud. *unc. unam.*
Sulf. depur. *unc. sex.*
Sapon. nigr. domest. *unc. sedecim.*
D. S. Mane et vespere partes infectas inungere.

Aegri ad fornacem tepidam collocati totum corpus quotidie cum hoc ungvento infricatur, sequitur desquammatio fere siculi post scarlatinam perpessam, et morbus sanatus est. Omni die utitur aegeri balneo. Plerumque intra 5 dies tota cura absolvitur.

Ulcera scabiosa sunt magis pertinacia, quam simplices pustulae; sub inunctione teguntur plagae exulceratae siccis filis carptis. In praxi privata ungventum hoc ingratum odorem spargens, minus est commendandum, ideo praescribitur sapo medicatus cum aqua rosarum liquefactus addito insuper quodam oleo aethereo.

In pertinacissimis casibus laudatur methodus Anglicana infra describenda. Singulae pustulae scabiosae optime cedunt liquori ammonii caustici.

XI.

Ungventum a Mayssl propositum.

A medico castrensi Mayssl commendatum est ungventum, quod omnibus caeteris fors praeferri meretur ob simplicitatem et vile pretium. Constat ex:

Rp. Axungiae porci *libr. quatuor.*
Sulf. venal. *unc. sedecim.*
Sapon nigri *libra una.*
D. S. Omni quarta hora totum corpus inungere.

Praegresso balneo totum corpus inungitur, et aeger stragulis laneis obvolutus per 48 horas in lecto manet. Omni quarta hora repetitur unctio, et intra duas dies tota cura absolvitur. Commendari praecipue meretur in nosocomiis.

XII.

Methodus Anglicana cum ungvento a Vezin proposito.

Aeger constituitur in cubili quod 28—30° R. temperaturam offert, ingreditur antliam plumbeam in altitudine pedis unius aqua calida repletam sicque totum corpus cum sapone nigro infricat, et ablutus laneis stragulis obvolutus lectum petit, in quo per 12 horas manet. Largissimus ingruit sudor, nunc demum fiunt inunctiones cum ungvento Anglorum contra scabiem, quod sic paratur:

Rp. Flor. sulf. *unciam unam.*
Rad. Helleb. alb. *dr. duas.*
Kali nitrici. *grana decem.*
Sapon. nigri. *unciam unam.*
Adipis suillae *uncias quindecim.*
D. S. Ter de die corpus inungatur.

Inungitur totum corpus aegri ad fornacem positi, quo facto denuo decumbit, eadem adhuc die bis fit inunctio, atque denuo instituuntur illae lotiones, et tota cura terminata est. Interne nullum pharmacon porrigitur. Diaeta utitur aeger solita, in genere pro tribus inunctionibus requiruntur quatuor unciae huius ungventi.

XIII.

Ultimo commemorandum est ungventum, quod Wilkenson proposuit et sequenti modo paratur:

Rp. Flor. sulf.
Axung. porci.
Picis nigr. liquid. *aa. unc. sex.*
Cretae. *unc. quatuor.*
Spirit. Beguin. *dr. duas.*

Applicatio fit eodem modo, uti priorum duorum ungventorum; eo caeteris praeferri meretur, quod rarissime efflorescentias secundarias, et tunc solummodo lenissimam eczematis formam causet.

Hisce praemissis transgredimur ad modum scabiem in Nosocomio Vindobonensi curandi.

Anno **1841** (in genere ab hoc tempore cura dermopathiarum novam subiit epocham et a priori longe differentem induit faciem) quinque methodi in usum vocatae fuerunt; et quidem:

1. Methodus anglicana, quae consistit in applicatione ungventi a Vezin propositi, ast absque temperaturae augmento. Medio calculo ducto, sanitas restituebatur intra **9—12** dies.

2. Applicatio ungventi e Kali caustico constantis ab Handschuh; cura duravit in genere **10** diebus.

3. Methodus Leonhardiana, quae consistit in lotionibus cum spiritu Leonhardi, qui sic paratur:

Rp. Kali carb. *drachm. tres.*
Nitri puri *drachmam.*
Spir. frum.
Ap. fontis *aa. unc. semis.*

Ast pretii est majoris, et non perfectam sistit solutionem chemicam, offert enim sedimentum. Cura duravit medio calculo per 14 dies.

4. Lotiones cum Chloreto calcis ex

Rp. Chlor. calcis *unciam unam.*
Aq. font. *libram unam.*

Eadem mala ut prior cura sistit. Aeque non solvitur Chloras calcis, proin sedimentum manet in fundo vasis. Cura per idem tempus continuari debet ac methodo priori. Sequuntur potissimum excoriationes et eczema.

5. Denique in usum vocabantur embrocationes frigidae cum subsequa obvolutione aegri in stragulis laneis.

Omnibus his methodis medendi, unitis cum balneis universalibus quotidie in usum vocatis, radicalis sequebatur scabiei sanatio, quin ullum medicamentum interne propinaretur, et quidem intra 9 — 14 dies. Nunquam vero observare licuit metastases enasci, etiam recidivae rarissime advertebantur, et tunc semper aeger novae infectioni expositus erat.

Anno 1842 sequens medendi ratio locum habuit, et quidem:

1. Tentabatur adhuc ab initio methodus Anglicana, ast ob pertinacem curam formarum subsequarum serius omissa fuit et transitus fiebat ad

2. Ungventum confectum ex

Rp. Acid. Sulf. *unciam unam.*
Axung. porci *uncias duas.*

Commendari meretur haec ratio medendi, nam cito et tuto agit, atque sistit medicamentum levioris pretii; ast magna cautela in ejus applicatione opus est, ne vestes et lectisternia inquinentur.

Etiam optimo cum effectu adhibitum fuit ungventum ex

Rp. Lixivii caust. (pond. spec. 1. 330.)
Olei Lini.
Sap. domest. *aa. partes aequales*

Inungitur aeger hoc ungvento quotidie quaternis vicibus, bis toto corpore, et aliis vicibus iis in locis, ubi maxime evoluta est scabies, involvitur dein stragulis laneis, et decumbit in lecto per 48 horas; petit deinde balneum, et plerumque cura scabiei est finita; sequitur levissima solum pityriasis, quae post 4—5 dies desquammatione lamellosa terminatur.

In praxi privata methodica haec applicatio non tam facile locum habere potest.

Hinc sumto balneo, inungitur corpus ungvento adducto, quo facto lectum petit, quin stragulis peculiaribus involvatur. Secunda die mane denuo petit aeger balneum et post hoc fiunt lotiones corporis ex solutione kali caustici — dr. una ad libram aquae, — quibus cutis ab unguento liberatur. — Vespere denuo fit inunctio absque balneo praegresso, sicque cura continuatur, alternando sex dies vespere inunctiones et mane lotiones.

Die septima ordinatur balneum universale et cura est absoluta. Quod si fors adhuc Sarcoptes hinc inde observaretur, cura repetenda est. Efflorescentiae autem secundariae ortae aut sponte, aut uno alterove balneo sumto evanescunt.

Ergo brevissimo tempore cura scabiei hac methodo absolvitur, ast ob pretium ungventi majus in nosocomio non tam facile in usum trahi potest; hinc ejus loco parabatur:

4. Ungventum ex:

Rp. Sap. domest.
Axung. porc. *aa. partes duas.*
Calc. vivae *partem unam.*

Ob efficaciam aeque eximiam et pretium longe minus, frequentissime per hujus anni decursum in usum vocabatur. Denique

5. Anni parte aestivali leviores formae rursus tractabantur per embrocationes frigidas. In scabie pustulosa, ubi nullae papulae et vesiculae observabantur, hae agendi rationes non adhibebantur, verum

unice balnea, tam universalia tam localia tepida, cum vel absque addito sublimato kali caustico acido muriatico concentrato etc. et semper optato cum effectu.

Anno 1843 tractabantur 1600 aegri, et quidem initio anni cum ungventis: Vezin, Mayssl aut Wilkensonii et subsequa aegri in tegumenta lanea involutione. Ast quum semper pertinacia eczemata artificalia inde oriri viderentur, serius non heroicae fiebant inunctiones, et involutio aegri cum stragulis laneis penitus omittebatur. In decursu anni locales solummodo tentabantur inunctiones et optimo coronabantur exitu. Quare ultimis tribus mensibus ejusdem anni solum manus et pedes hisce ungventis illiniebantur, quum hic nonnisi sarcoptes detegebatur, et adhuc citius sanatio ingruebat, ac prius dum totum corpus inungebatur.

Medio calculo duravit cura haecce una cum efflorescentiis secundariis novem dies.

In omnibus fere methodis scabiem curandi, praesertim vero iis sulfure efficacibus, evolvuntur variae secundariae efflorescentiae, praecipue si sulfur magis impurum fuit. Enascebatur autem consecutive: Eczema pityriasis simplex et rubra, acne, Psoriasis et impetigo diversa.

In multis quidem casibus sponte haec mala sanantur, aut exigunt solum unum alterumve balneum. Ast saepe artis interventu opus est. Etiam pruritum plus minus intensum causare solent hi morbi cutanei posthumi, quare a multis putatur, scabiem non perfecte sanatam fuisse; tanto facilius hoc evenit, si aegri per pruritum ad scalptum provocantur, in hoc enim casu malum notabiliter exacerbatur.

In cura horum posthumorum respicienda est infiltratio cutis; si haec levior est, etsi sit late extensa, praeter simplicia balnea nil adhibere oportet; huc pertinent: Pytiriatis simplex et rubra superficialis, leviores formae eczematis, acne sparsa, denique pustulae omnes.

Quodsi vero profundior sit infiltratio cutis, aut si plane tubercula adsint, cum gravi pruritu, tunc opus est ut ars succurrat, quamvis haec quoque mala post plures menses sponte sanarentur. Optime hoc in casu agit solutio concertrata kali caustici — ex dr. una ad libram aquae, quae ad tubercula adplicatur. His post aliquod dies emollitis, adhibentur balnea. Pertinacissima tubercula cauterisantur cum lapide caustico fuso. Furunculi fors enati, quos prius pro metastasi bona habuerunt, etiam unice balnea requirunt, quodsi vero ampliores essent et magis inflammati, fomentis glacialibus tractantur.

Denique pruritus absque efflorescentia sanatur cucurbitis cruentis.

Theses defendendae.

1. Vena portarum, porta malorum.
2. Paupertas uberrimus morborum fons.
3. Temperantia est optima sanitatis custos.
4. Plessimeter et tubus Laennecii sunt arma medico diagnosim molienti inevitabilia.
5. Si non esset China, Opium et Mercurius, nollem esse medicus. P. Frank.
6. Qui fortioribus non parent remediis morbi, mitioribus saepe solvuntur. Lippich.
7. Rectus usus opii dimidiam medicinae partem efficit.
8. Qui rura petunt aegri, urbium fugiant mores.
9. Balnea, Vina, Venus corrumpunt corpora nostra;
   At vitam faciunt: Balnea, Vina, Venus.
10. Examen anamnesticum vesanorum, saepe facilius ac puellarum sanae mentis.
11. Difficile est dictu, an scepticismus ex Homoeopathia, aut Homoeopatia ex Scepticismo orta fuerit.
12. Medicus aeger, pessimus aeger.
13. In febribus biliosis emetica sunt optima remedia.
14. Matres neonatos proprio lacte nutrire tenentur, dummodo inde nec matri nec neonato accedat detrimentum.

A hagymázról általánosan.

Azon bajok, mellyeket az irók „*Febris continua gravis*“ nevezet alatt leirtak, akár lobos, akár epés, vagy hurút, akár pedig erőhiányos, vagy lappangó, láz képében jelenjenek is meg, nem egyebek, mint külön nevü változatai egy és ugyanazon kórnak, mellyet *Petit* és *Serres* Enteromesentericusláznak, *Andral* bélkütegnek, *Brettoneau* Dothinenteriának, *Bally* Ileo-Iliditis-nek, mások ismét máskép neveztek volt. Mi e bajt a kórházi vagy hadilázzali hasonlatosságánál fogva *hagymáznak* nevezendjük. E szerint a lobos, epés, nyálkás vagy hurutos, ideges, erőhiányos stb. lázak mind csak változatai a hagymáznak. És valóban, bár mennyire különbözzenek is e bajok egymástól, mégis birnak közös jellemekkel, mellyek meg nem engedik, hogy lényegesen különböző betegségekké határoztassanak; és főleg boncztani változások által köttetnek össze, miket más betegségben nem találhatni, s mellyek a hagymázban, bármilly alakban lépjen is az föl, kivéve az agyhagymázt, állandóan megvannak.

Azon egyenlőség, mellyel az ugynevezett forró- vagy nehéz lázak a lefolyásra s tartásra, ugy szinte azon föltételekre nézve birnak, mellyek közt kifejlődnek, már akkor megismertették volna az igazságot, mielőtt még a kórboncztan nem nyujtott erre vonatkozólag eldöntő tanulságokat. Ezen külsőleg annyira különböző lázak alapjuk s lényegökre nézve egyenlő betegségek; csak egy bántalmat képviselnek, melly a kürülmények szerint különféle alakban külöli magát. Ennélfogva a hagymáz igen magas állást foglaland el a kórtanban, mivel maga egész sor betegséget tartalmaz. —

Mi jelen értekezésünkben e különféle változatu kórleirását tüztük ki értekezésünk tárgyául, olly renddel azonban, hogy a hagymáz rövid általános vázlata után különösen az *Agyhagymázt* tárgyalandjuk.

I. A hagymáz kórjelei és lefolyása.

„Placent fideliter, casteque observata, displicet ventosa loquacitas, opinionum vertigo.“

Stoll.

Ámbár a hagymáz igen sokféle alakban tünik fel, mellyek mindenike eddigelé külön bántalmak gyanánt tekintetett, még sem tagadhatni, hogy szigorúbb vizsgálat mellett mindenikben olly kórjelek tapasztaltatnak, mellyek mindnyájokkal közösök és kifejlésökben szembetünö hasonlatosságot mutatnak.

1. A hagymáz elöjelei (Prodroma) és kezdete.

E baj nem mindig kezdödik egyenlö módon; néha sajátságos elöjelek mutatkoznak, gyakran azonban hirtelen áll a legviritóbb egészség szine alatt, a nélkül, hogy megjelenését legkisebb jel nyilvánitotta volna.

Gyakran *a táplálkozási müködések* különféle zavarai elözik meg a hagymázt; azonban e zavarok nem mindég elöjelei a nevezet bántalomnak, minthogy más betegségeknél is meg szoktak jelenni p. o. a börkütegeknél, sat.

Némellykor megelözi a kezdetet az arcznak feltünö változata, szomoruság, levertség, nem különben az észbeli tehetségek változása. Néhány hét vagy napok alatt nagy *erőhiány*, soványsággal párosulva mutatkozik; a beteg könnyebben fárad, *érzékei* tompulnak, nyugtalan lesz és érzi, hogy súlyos bajtól környeztetik; általános rosszullét, fájdalom a' tagokban, étvágyhiány jelenkezik; a beteg szája nyalkás vagy agyagos lesz; gyakran *hasmenés* is van jelen, melly néhány nap mulva megszünik, hogy a kór beálltával ismét felléphessen; a vizelett sürü lesz s rosz szagu; némellykor *borzongás* söt hányás is elökerül, mi legritkább olly esetekben, mellyek nehéz kóri tünemények kiseretében köszönnek be. —

A kórkezdet tüneményei súlyosabbak ott, hol elöjelek mutatkoztak, mint ott, hol a baj hirtelen állott be. Többnyire kezdödik a baj *tetemes föfájással*, kivált reggel a beteg felkelésekor, néha, de ritkán, *hasmenés* elözi meg, — ezután rögtön megváltozik az arczulat (Physiognomie) és nem ritkán már elsö napokban tompaságot (stupor) veszünk észre. — Az izmok összehuzódása (contractilitas) meggyengül, és sokszor mindjárt az elsö napokban *súlyos láztól kisért borzalom* áll be, mi a beteget ágyba kényszeriti; néha ha a beteg

bátrabb, szokott dolgait kivánja folytatni, de rövid idő mulva pihenni és ágyba feküdnie kell; ha jár, *ittasként* tántorog. —

A hasmenés egyike a legfontosabb kórjeleknek a baj kezdetében. Legtöbb esetben első vagy masod napban áll be, gyakran azonban későbbi idővel is. — *Hasfájdalmak* majdnem egy időben vannak jelen a hasmenéssel és némellykor a korismét igen elősegithetik.

Ezek a hagymáz belépő jelei. Hogy pedig e bajt világosabban adhassuk elő, 3 időszakra osztjuk fel, mellyek mindenike külön tüneményekkel bélyegeztetik, s mellyek tartása annyira határozott, hogy itt e szót „*hétnapos*" vagy „*időszak*" egy értelemben vehetni. —

2. Első időszak.

Ennek kórjelei legtöbb esetben a következők: *főfájás*, melly majd minden esetben észleltetik, *erőhanyatlás* (prostratio) és *tompaság*, a *hasmenés*, *haspuffadás* (meteorism,) altest *érzékenysége*, főleg a *jobb oldali csíp tájon* (némellykor leges zörej (crepitatio emphysematosa), *orrvérzés*, és végre *azon sajátságos küteg*, melly csak a hagymaznál vetetik észre, a kór kezdete után kevessé további időre jelenkeznek.

Első héten az *arcz* kifejezéstelen vagy *közönyös*, érzéstelenségre mutat, (apathia) s a beteg csak kérdésre felel. *feleleteiből* látszik értelmi tehetségének zavarodása; azonban ez időszak alatt eszmélete megmarad, mert a félrebeszéd csak a 2-ik időszak elején, vagy az első végnapjaiban szokott belépni. — Az izmok összehuzódása egészen ellankadt. —

Az éji *álmatlanságot* ritkán váltja fel egy kis *szunyadás*, a beteg rövid alvása alatt nehéz álomképektől kisértetik, mellyek benyomását felébredésekor elfelejti, azért kérdeztetvén, jól aludt e? közönségessen csak azt feleli, hogy szemét sem hunyta be, mig a betegápoló jelentéséből kiviláglik, miszerint az éj egy részét álomban tölté el. — Ez azon állapot, mellyet a kórtanárok éber-álomnak (coma vigil) neveztek el.

A' kór beállását majdnem mindig *kisérő főfájás* folyton tart; csak az első időszakkal néha az alkalmazott szerekre hamarabb mulik el; ugyanakkor a' *nyelv* agyagos, enyves lesz s érintésre ujjunk hozzá ragad, és lassankint az első időszak vége felé egészen kiszárad; — némelly esetben azonban a száj nedvessége a kór egész folyama alatt megmarad.

A nyelv szine majd vörös, majd szélein fehér nyákkal

boritott, majd dagadt, terjedelmesebb, szélein és hegyén vörösös, az ideglobocskák (papillae nerveae) kiállók. — A beteg gyakran *torok*fájásról panaszkodik, nyelni nem tud, étvágya teljesen hiányozik; *szomja* igen élénk, (s jóllehet levertsége és közönyössége nem engedik meg, hogy italt kérjen ; mégis nagy vággyal iszik ; különösen *savanyu* fris italok után kivánkozik

A hasmenés a leggyakoribb jeleknek egyike az 1-ső időszakban, s majd minden betegnél van jelen, azonban sokszor csak a 2-ik időszak elején lép fel; — egyébiránt a kiüritések száma és minősége különböző, majd fehérnyés, majd fekete, epés, majd véres stb. —

Némelly esetben a has, ámbár terimé je nem növekedett, mindjárt első napokban kopogtatásra *világos hangot* ád, mi a belekben összegyült levegőnek tulajdonitandó, később a has domborubb lesz, főleg a fantájon, hol a kopogtatas már haspuffadásra mutat, mielőtt azt szemmel észre lehetne venni; - egy más kórjel, melly a dobhashoz csatlakozik, a *korgás* (gargouillement) némellykor légzörej is van jelen (crepitatio emphysematosa).

A has fájdalma az orvos legnagyobb figyelmét igényli; — e fájdalom többnyire a jobb csíptájra szoritkozik, gyakran azonban az egész hasra kiterjed. —

A vérkeringés már első napokban lobos jellemü visszahatást mutat; az *érütés* teljes, nagy, szapora; a *bör* vöröses, párolgó; de sok esetben már néhány nap mulva alább hagynak e lobos tünemények; — az *érütés* megtartja gyorsaságát, melly még növekedik, de teljességében veszt, *a bör* heve csipőssé válik, mit az egész kórfolyam alatt megtart.

Első napokban *a bör kigözölgése* tetemes, és némellykor savanyu szagot áraszt; de ez már az első időszak közepe táján elmulik, és helyet ád ama száraz égető melegnek (calor mordax), melly epi láz jeleül tekintetett. —

A vizelet csekély, erősen szinezett és büzős. — Az első időszakban gyakran tapasztalunk *orrvérzést*, mi igen fontos jelenség a kórismére nézve főleg a baj kezdetén. — Az orrvérzés a kórfolyam alatt annál fontossabb tünemény, mivel olly egyéneknél is előfordul, kik abban soha sem szenvedtek; néha igen csekély, alig egy csepnyi vér foly ki; — máskor nagy bőségben, ugy hogy az orrlyukak betömése szükségessé válik. —

A légzés (respiratio) különös figyelemre méltó változásokat tüntet fel a hagymáz folyama alatt. — A baj első napjaiban, néha mindjárt kezdetben, a mell mindkét oldalán *sípos hörgés* (râle sibillant) észleltetik. *A köhögés* ritkán szö-

vetkezik e hörgéssel, a csekély kiköpés közönségesen átlátszó, szivós, enyves. *A lélegzés* maga ritkán van nagyobb mértékben akadályoztatva; néha azonban az orrban levő nyák kiszáradván, a lég áthatását elzárja. —

Az első időszak végső kórjele, a sajátságos *hagymázos bőrküteg* — ritka esetben jelenik meg a 6-ik napon, hanem többnyire a 2-ik vagy épen a 3-ik időszak alatt.

E világosan nyilvánuló jelek legtöbb esetben alig hagynak némi kétséget a hagymáz jelenléte iránt; de némellykor, ámbár igen ritkán, alig észlelhetni egyet is közölök, és csak egyedül *a lázas tünemények* azok, mellyek némi irányt a korismére mutatnak. — Illy esetben a kórisme megalapitása végett szükség a 2-ik időszakot bevárni. — Halál az 1-ső időszakban ritkán áll be. —

3. Második időszak.

Ez időszak uj kórjeleket s az előbbiek változásait tünteti fel. Ezen időszak első felében többnyire 7—9 nap közt észleljük a *hagymázos küteget;* áll ez kisded rózsa-piros pettyekből, mellyel nyomásra elenyésznek; e pettyek gömbölyüek, a bőrön fölül nem emelkedők, az altesten elszorvák, néha előjönnek a mellen, ritkán a czombokon és karokon, de legritkábban az arczon. Ha meggondoljuk hogy e küteg más bajokban épen olly ritka, a milly gyakori a hagymázban, s hogy, p. a tüdő-bél-lobban soha sem jö elő olly nagy menynyiségben, mint a hagymázban. Ezen küteg érvényes a hagymázban ha legalább 20 petyek láthatók, 3—4 petyek nem eldöntök, a kór meghatározására, akkor könnyen felfogható, miért tulajdonitunk annak olly fontosságot a kórisme megalapitásában. —

Ezen lencsealaku vörös pettyeket vagy foltokat könnyü megkülönböztetni a *petécstől* (petechiae) vagy bolhacsipéstől, mert ez utolsókban a bör felületén vérömleny találtatik; és szinezete ujjnyomásra nem kisebbedik; ellenben a hagymázos foltoknál a vörösség ujjnyomásra elenyészik, mi a vértorulásnak nyilvános jele. —

Némelly huzamosan tartós lázas járványoknál nagyobb mennyiségü küteg tapasztaltatott annyira, hogy a kór legkitünőbb jellemét képezé, ugy hogy azt *petécses láznak* (febr. petechialis) nevezték. —

Ugyanez időszak folytában más küteget is vehetni észre, melly nem annyira sajátságos, mint az előbbi, de mégis gyakrabban tünt fel a hagymázban, mint akár milly más betegségben; e küteg *Izzag* (sundamina) név alatt ismeretes. —

Ez igen kisded félkörü, átlátszó hólyagcsákból áll, fényes felülettel, melly függőlegesen tekintve elenyészni látszik; ez okból történt, hogy olly számos orvos figyelmét kikerülte; könnyü e hólyagcsákat tapintás által megismerni, ha ujjainkkal azon bőrfelületet, hol leggyakrabban előkerülnek, érintjük. Illyenkor könnyü nyomás alatt is felfakadnak, a bennük találtató nedv kiömölvén, ujjainkat megnedvesiti. — E folyadék eleinte szinetlen, néhány nap mulva kissé zavaros lesz, a hólyagcsát nem tölti ki, a felbőr összeredősödik, mielőtt felfakadna. — Többnyire a nyak oldalain, a hónalj közelében, és a csiptájon kerül elő ezen küteg; némellykor más részekre is kiterjed, de az arczra soha sem. — E küteg, melly csak a 2-ik időszak vége felé jelenik meg, szinte bir némi becscsel a hagymáz kórisméjére nézve. —

Szinte sajátságos jele a hagymáznak azon könnyüség, mellyel ezen második időszakban a bőrfelületén pörkök (Schorffe) és fekélyesedések támadnak, miként azt hólyaghuzók vagy mustárkovász föltevése után számos orvos tapasztalá. — E tünemény némi hasonlatossággal bir a *kórházi fenével*, azon különbséggel mégis, hogy az csak a felbőrtől megfosztott részeket lepi meg, és bizonyos feltételektől függ; ellenben a hagymáznál fekélyedésre, és elfajulásra mindig nagy hajlamot tapasztalunk, melly a bőrrel fedett részeken is szokott támadni és nem csak a kül bőrön, hanem a belrészekben is előfordul, mint azt a kórbonczolatnál tapasztalhatni. — Némellykor a külső részek elhalása egészen váratlanul következik, máskor tapaszok, hólyaghuzók, különösen pedig a *nyomás* következtében, *mellyet* a test *sulya* azon részekre külöl, mellyek támaszpontjául a fekvés alatt szolgálnak, millyenek a keresztcsont, lábszár vagy koponya hátsó fele.

E nyomás hatásához járul még a *szék*, *és hugyüritéek* izgató tulajdonsága; söt némelly esetben ez látszott egyedül a czombok és alfel kifekélyedését létre hozni.

Ezenkivül a *belső életmüvekben* is észlelhetni fekélyedéseket, ezek közül némellyeket a beteg életében is meg lehet vizsgálni, mint a szájüreget és a nyelvet; őrizkedjünk azonban, a nyelv természetes redőinek tetemes növekedését, ha a nyelv igen száraz és sürü kormos anyaggal van bevonva, kifekélyedésnek tartani. — Némellykor a *nadályszurások* is hajlamot adnak kifekélyedésre.

Mig a második időszak sajátságos tüneményei beállanak, azalatt legtöbb esetben sulyosbolnak az első időszak kórjelei, vagy jelentékenyebb alakot öltenek magokra. — Legjobb nemü és azért legritkább esetekben az általános állapot alig különbözik az első időszakitól; ha előbb nagy *erőhiány és tompaság* volt jelen, az olly mértekben folyvást tart, mint szinte az értelmi tehetségek is; sulyosabb esetekben az erők fogyó állapota nevezetes jellenségek egész sorozatát nyujtja szemeink elé. *Az izmok összehuzódása* tetemesen meg van zavarva; a *gyengeség* olly nagy, hogy a beteg tömegkint fekszik, nem képes magán segitni és öt emelni kell; mindig *hanyatt* fekszik, s ha helyzetét megváltoztatjuk, visszaesik, hova öt a test sulya nyomja, bár milly kinos legyen is a kifekélyedés miatt fekvése; a *vizellet* és a *székürités* önkénytelen történnek. E rendkivüli gyengesége az izomerőnek nem csak az akarat uralma alá vetett izmokban mutatkozik, hanem azoknál is, mellyek kevésbbé függnek az akarattól, mint a *nyelő életmüveknél*, hol a beteg a bevett étel és italokat az orrlyukakon és a szájon ismét kiömleszti, — vannak ugyan némelly esetek, hol ezen nyelési tehetetlenség a gögcsap (epiglottis) és gögsíp (larinx) tulajdon bántalmától föltételeztetik; de mégis legtöbbnyire az izmok szabad mozgásának hiánya szolgál okául; egyébiránt gyakran e két esetet egymástól meg lehet különböztetni. — Hol a nyelvcsap bántalmától függ a nyelés lehetetlensége, ott e részek daganatát keménységgel, vörösséget, hullámzást, és az italok kifolyását az orron keresztül vehetni észre; bármilly csekély legyen a szájba vett folyadék, mégis tüstént fuldoklási tüneményekkel kivettetik. — Azon esetekben pedig, hol az izmok gyengesége van jelen, ha a beteg feje, míalatt iszik, tartatik, a folyadék gyakran szinte kijön a szájából, de fuldoklási tünemények nem kisérik; a gögcsap sem mutat a felebb említett jelenségeket. — Vannak esetek, hol a száj hátsó részeinek lobos állapotja, fekélyei vagy sürü nyák hozza elő a *nyelési képtelenséget.* (Dysphagia)

Legfélelmesebb eredménye az izmok gyengeségének az *önkénytelen kiüritések;* az érzéketlen beteg nem veszi észre az üritések közeledését, sem azokat visszatartani nem képes; mindez tudtán kivül történik; vannak azonban esetek hol a beteg, bár érzi a kiüritést, azt visszatartani még sem képes; még veszélyesebb ennél a *vizelet visszatartása.* Ez ugyanis nagy mennyiséggel gyül meg a hólyagban, azt kifeszíti, s ha poscsap (catheter) csap nem alkalmaztatik, cseppenkint foly a húgy a nélkül, hogy kiüritetnék. —

Végre az izmok gyengesége elterjed *némellykor* a *le-*

helö-életmüvekre is, melly esetben a beteg élete *igen* nagy veszélyben forog. —

Az izmok gyengesége mellett nevezetes *kórtünemény* még a 2-ik időszakban *az inszökdelés* (subsultus tend) is a karokon és kezeken, hol az legvilágosabban látható. Azonkivül görcsös rángások is mutatkoznak föleg az orr és felsö ajk izmaiban. — Végre az izmok müködésének zavara sajátságos módon az ugynevezett *légy fogás* (captatio muscarum) által is nyilatkozik. — Még sulyosabb esetben tartós és általános *meredtség*, mind nagy jelentőségü s veszélyes tünemény van jelen. —

Az agyműködések szinte nagy változást szenvednek a 2-ik időszakban. — *Az álmatlanság* és éberálom helyébe tökéletes *álmosságba* (sopor) merül a beteg, mellyből alig lehet felkölteni. Ha pedig a tompaság nagy fokra fejlődött, és a beteg figyelmét csak egy pillanatra sem lehet felgerjeszteni a legizgatóbb szerek által sem, akkor az ugynevezett *mélyálmosság* van jelen, mi rendszerint a halál előhirnöke. —

E tompaság helyett gyakran izgatva van a beteg *értelmi tehetsége* (intellectuelle Sphaere), mi *félrebeszéd* által jelenkezik. E tünemény foka és idejére nézve igen különböző, néha este vagy éjjel áll be s nappal megszünik; máskor folytonosan tart; némelly betegek dühösek, és erőszakos eszközök szükségesek visszatartásukra; mások nyugodtak, csendes félrèbeszédüek.

A külsö érzékek változatai. Gyakran észlelünk a második időszakban nehéz hallást is, melly némellykor egész süketségig emelkedik. — A többi érzékek szinte szenvednek, habár nem olly világos nyilvánulásban is; a *szájiz* néha különösen változik, ugy hogy a beteg olly állományokat is magához vesz, miktől előbb undorodott. — *A szemlátás* szinte sokszor fogy, a beteg bár teljes öntudattal bir, mégis nehezen látszik barátjait megismerni, vagy más tárgyakat megkülönböztetni. —

A lázas tünemények legtöbb esetben tetemesen változnak, különösen a visszahatás erőjének csökkenésében, az *érütés* szembetünöleg rendetlen, közönségesen kicsiny, gyönge, reszketö, könnyen elnyomható, néha ugró, félbehagyó. *Száma* 100—120 közt változik. — *A rohamok* rendszerint este állnak be, némellykor 4 órakor délután kezdődnek, majd észrevétlenül, majd sulyosan, ritkán borzongás és izzadástól kisértetve, mint az elsö időszakban. —

A bör hösége még égetőbb mint az elsö időszakban, *a bőr* maga is sokkal szárazabb, és érintésre érdesebbnek látszik. *Az emésztő tehetség* hasonlókép meg van változva.

A szomj nem olly élénk; a beteg kénytelen száján keresztül venni lélegzetet, miután orra bedugult; az ajkak, nyelv, és fogak eleinte szürke, később barna, végre fekete fényes kéreggel vonatnak be, melly egész területöket ellepi. — E boriték vagy kormos kéreg képződése, mellyet némellyek a vér kiizzadásától a szájrészek felületére származtatnak, egyedül a szájnedvek kiszáradásának eredménye. — E kéreg, melly a legtöbb nehéz vagy huzamos esetben jelen van, nagy sebességgel visszaképződik, ha azt a' második időszakban eltávolitottuk. — Nem szükség megjegyeznünk, hogy e kéreg olly esetekben is észleltetett, hol zsongító szerek nem alkalmaztattak. —

A hasmenés folyvást tart, gyakran azonban csekélyebb mint az első időszakban; jelentékeny jellemet ölt magára, mihelyt a kiüritések önkénytelenül történnek, részint az általános gyengeség, részint azon következmények miatt, melylyek a kiüritett anyagoknak a bőrreli tartós érintéséből eredhetnek. — Továbbá előjönnek még a második időszakban — ámbár ritka esetben — *bélvérzések*, mellyek majd kisebb, majd nagyobb mértéküek annyira, hogy a beteg halálát okozzák. E bélvérzés igen fontos a hagymáz kórisméjére nézve, hol sokkal gyakrabban fordul elő, mint más bajoknál; ugyanazt jelentik ezek a második, mit az *orrvérzés* az első időszakban, — azon különbséggel mégis kogy az *orrvérzés* gyakoribb.

A haspuffadás kevés változásnak van alávetve e kórszakban, legfontosabb és egyedüli tünemény, ha némelly esetekben olly fokra hágott, mellyet az irók *dobhasnak* (tympanitis) neveznek, midőn a lélekzés akadályozása által sulyosbitja a betegséget.

A hasfájdalom, melly az első időszak alatt olly élénk volt, most alig vétetik észre. A fájdalom tompábbá válik. Ritka ez időszakban az orrvérzés is. —

A vizelet nem látszik változni, elválasztása háboritatlanul megy végbe, csakhogy kevéssé csökken és sötétebb szinezetet nyer.

A lélekzés jobban van akadályozva, ámbár a helybeli kórjelek és a sipos hörgés (pfeifendes Röcheln) nem növekedtek, söt kisebbedni látszanak. A beteg lehelete ugy mint egész börfelülete büdös szagot terjeszt, mit csak a hagymázos betegeknél tapasztalhatni.

Ezek a második időszak kórjelei; — azonban e tünemények nem mindig az általunk leirt sorozatban fordulnak elő; a betegség sokszor egyszerübb lefolyással bir, minden nyugtalanitó jelenség nélkül, s hol csak a *lázas állapot* s némelly *sajátságos hagymázkóri tünemények* jellemzik a bajt.

— Némelly esetekben halál köszön be a második időszakban a 8—15 nap között. —

4. Harmadik időszak.

Ennek tüneményei különböznek a szerint, a mint a betegség javulásra nagy szerencsétlen kimenetelre hajlandó.— Majdnem állandóan észleljük tehát a harmadik időszakban, hogy a lázas mozgalmak csillapodnak, forduljon bár a betegség gyógyulásra vagy halálra. — Kedvező kimenetelnél minden jelentékenyebb tünemény csökken bel terjében s erélyében; ha a beteg előbb még felelt a hozzá intézett kérdésekre, azt most biztosabban teszi, mialatt szemei a vele beszélő személyre irányozvák ; a beteg ezen merő, szegzett pillanata s előbbi tompaságából kiébredését jelentő arczkifejezése, azon figyelem mellyel az orvos mozdulatait kísérni látszik, legbiztosabb jele a közelgő javulásnak. —

Más esetekben azon mély álom, mellybe a beteg eddigelé merülve volt, csendes szenderdésbe megy át, mellyből teljes eszmélettel ébred fel. Legtöbb egyénnél a *mozgások* könnyebbek; *a nyelés* nehézsége enyhül, s jóllehet a beteg még gyenge, mégis tesz némi mozgásokat, mire 3 nap előtt nem vala képes. —

A száj és *nyelv* nedvesek lesznek, a *haspuffadás* kisebbedik, az ürítmények sárgább szint vesznek, összeállóbbak, s nem olly büzösek.— A beteg, ki előbb kiürülését észre nem vette, most azt vissza is tartani képes, míg segély érkezik. — *A lélegzés* kevésbé nehéz, a köpés folyóbb, nem olly szivós, s könnyebben kivethető. — *Az érverés* nem olly gyors s kevésbé puha, összenyomó, ellenhatóbb. — *A bőr* nem olly száraz, koronkint könnyü izzadás áll be, gyakran pedig a nélkül, hogy a párolgás különösen feltünne a bőr *lágyabb* lesz, mint eddig volt. — Az orron keresztüli lélekzés, miután annak nyilása szinte meglágyul, lehetségessé válik. Ha seb volt jelen, most más küllemet és jobb színt ölt magára, s jónemü genyt választ el. Nem ritka eset, hogy illy kürülményekben a test külön részein kelések s tályogok képződnek a nélkül, hogy valami helybeli inger benyomását lehetett volna tapasztalni. —

Miután e változások előre mentek, nehány nap mulva a beteg arczán feltünő soványságot vehetni észre; arczvonásai élesebben látszanak kijelélve, s különféle érzelmeket szabatosabban tükröznek vissza. — Ezek azon változások, mellyek a kór kezdetétől nyilvánulnak, ha a baj lefolyása kedvező fordulatot vesz. —

Ellenben azon esetekben, hol a' betegség szerencsétlenül végződik, a *tompaság* növekedik, az arczvonalmak változása mindig feltünőbb, a száj szárazabb, néha azonban nedves is, s bizonyos szürke enyves kinézésü nyákos folyadékot választ el, melly rosz szagot áraszt. — E folyadék nem sokára fekete s sürü lesz, majd genynemü kinézéssel bír. — *a vizellétnek* ama sajátságos szaga van, mellyet közönségesen *egérszagnak* neveznek. —

A lélekzés mindig nehezebb, hörgő, néha utolsó napokban eleinte erős, aztán gyengébb zaj (crepitatio) hallatszik, mire a lélekzés kimaradása következik. -

Ugyanakkor sülyed az *érütés* , melly mindig gyengébb lesz; *a hőség* alább hagy, a *bőr* szárazabb lesz, s hideg enyves izzadás boritja el; a soványodás elöre halad, a szemek bemélyednek, az arczvonalmak, sajátszerü mozdulatlanságot mutatnak, az arczulat azon kifejezést veszi fel, melylyet *facies hypocratica* névvel jelölnek, és mellyet a legtöbb beteg élete utolsó pillanatában mutat. — *A beszéd*, ha a beteg arra még képes, rezgő és nehézkés; a hozzá intézett kérdésekre adott felelete értelmetlen; a fogai közt elmormolt szavakat többé nem érthetjük; gyengesége legfőbb fokra hág, s olly kimerültségbe hanyatlik, mellyet rövid időre a halál követ. —

Néha dermeneti (tetanus) és nehézkóri (epilepsia) tüneményck siettetik a halált, mi némellykor a második időszakban is megtörténik. — Némelly egyéneknél *hirtelen*, a kór lefolyása alatt leggyakrabban, mégis a 3-dik időszakban, vagy a javulás alatt heveny s váratlan tünemények köszönnek bé; a beteg a legélénkebb *fájdalmaktól* lepetik meg hasában, ájulási gyengeség mellett; az arczvonások elferdülnek; *undor* és *hányás* mutatkozik: minden más jelek ugyszólván eltünnek ezek elöl, mellyek eleinte csak részletes, de később általlános *hashártyalobot* jelentenek, mi a belek' hártyáinak kilyukadása, és a bélsárnak a hasüregbe történt kiömlése következtében történik.

A bélfalak *átlyukadása* a legjelentékenyebb tünemény a hagymáz lefolytában, mert okvetlenül a beteg halálát vonja maga után. —

Egy gyakran a harmadik időszakban előforduló szövedménye a hagymáznak az *arcz orbáncz*; söt ez gyakoribb még, mint a belek átlyukadása. —

Eddig még mitsem szóltunk a *kórbirálatról* és *birálati napokról* (crisis), mellyek szinte a harmadik időszakhoz tartoznak. — Tagadhatatlanul vannak esetek, hol addig, mig a

fellábadó egyéneknél a betegség a harmadik időszakba lép, mutatkoznak, kiürölések, miket azon időben hol a *nedvekröli tan* általános becsben vala *birálatiaknak* vettek volna. Igy tapasztaltatott bő széküritès, izzadás, mellyeket rögtön javulás követett, de ismét még több eset vala, hol ezen látszólag birálati kiüríések kedvező változást nem idéztek elö. Egyedüli birálati tünemény, mellyre javulás következik, a *bőrön* feltünő *tályogok*, mire azonban sokkal kevesebb példa van, hogy sem a birálatróli elmélet (Theorie) alapjául vétethetnék. — A keresztcsonton mutatkozó pörköket is (Schorffe) *kórbirálatnak* vették némellyek, de ez inkább a test súlyának volt eredménye, mint birálati mozgalmaknak. —

Néha a *fültőmirigy* (Parotis) dagad és meggyulad, mit sokan szinte kórbirálatnak, mások pedig veszélyes kimenetelü *kóráttételnek* tartanak. — Máskor *szájhagymáz* (Stomatyphus Eisenmannii) alaka alatt fordul elö, mellyet szinte áttételnek többnyire tartanak. —

Mi a *körbirálati napokat* illeti, számos esetek nyomán azt tapasztalók, miszerint a 15 és 30 közt lévő bármelly napon is mutatkozott némelly egyéneknél javulás, ugy hogy ennélfogva kénytelenek vagyunk megvallani, miként a birálati napok tana még gyöngébb alapon *nyugszik*, mint a birálatokróli vélemény. — Legtöbbnyire a 13—17 egész 21 napig bekövetkezik. —

5) Változások a vérben az élő testben.

„Keine der pathologischen Veränderungen mit *Ausnahme der Blutmischung* ist für den Typhus vesentlich nothwendig.“
Zehetmayer.

(Üeber d. Typhus, in der Zeitschrift. der wiener Ärzte 1. Heft. S. 45.)

Érdekes a hagymázban és fontos a vér minöségének különbféle időszakok alatti változása, mert a hagymázos betvegy még akkor is jelen van, ha a merö részekben semmi álképlet (pseudomorphosis) nem történt. — Azon esetekben, hol a hagymázban vér bocsátatott, s az pontosan feljegyeztetett, következő tapasztaltatott: — Némellyeknél a vérlepény elég szilárd és *lobhártyával* boritva volt, de több esetben a lobhártya hiányzott és a lepény szilárd; kevés esetben a felületen könnyü hártya látszott, de a lepény elmáló és aludt vala, ezen változások észrevétettek akkor, midőn a vérbocsátás az első időszakban, vagy a második elején történt. — Ezen adatokból következtethetjük, hogy ámbár a hagymáz folytában bocsátatott vér ritka esetben mutat nevezetes vál-

tozást, mégis másrészt azon jellemet sem vehetni rajta észre, mellyet a hevenyloboknál tapasztalunk. T. *Andral* véleménye szerint a hagymázosok vére egészen ellenkező tulajdonsággal bír, mint a *lobokban* szenvedőké. A hagymázban ugyanis a vér sötétvörös, sürü, kevéssé hajlandó megalvásra, s ha azzá alakult, a lepény igen puha, szétfoly, s a lobbhártya hiányzik rajta. — A vegyészek szerint tudjuk, hogy a *rostonya* (fibrina) egy betegségben sem fogy annyira, mint a hagymázban. — Ennélfogva a *fehérnye* (albumen) ha nem is olly általánosan mint a *savó*, de aránylag mégis tul uralkodó; a vértekecsekfestéke (hoematoglobulin) szinte csökken, számuk azonban növekedik. — Több sót mondatik magában foglalni, *Winter* és *Liebig* szerint *tiszta-hugyant* (ammonia pura). *Sauer* jeles tanárunk fehérnyés betvegyet vesz fel a hagymázban, melly nézetében *Engel* tanár úr szinte osztozik... ugy hogy a *viszeres vérvegy* *) csak másodlagosan innen veszi eredetét.

6) Lábadozás időszaka.

Ha a betegség kedvezöleg végződik, a beteg gyorsan de nem közvetlenül halad tökéletes gyógyulás felé; azonban ez néha *igen huzamos*; söt nem ritka eset, hogy a beteg minden jelentékény tünemény s veszély elmultával is egy vagy két hónapig lassu lábadozásban tölt; — s ezen sokáig tartó javulást vették némelly orvosok biztos jeléül annak, hogy a' kiállott betegség csakugyan hagymáz vala: — néha olly hatalmas éhség áll be, melly ha kielégitetnék, a beteget ujra veszélybe döntené.

Ha semmi bal eset nem jö közbe, a beteg lassankint javul, s napról napra erösbödik, de azon veszélyes körülményen kivül, melly nagy étvágyából származhatik, még mások is vannak, mik a betegnek szinte és az orvosnak sok aggodalmat szereznek; ide tartoznak az alsóvég *tagok vizenye* (oedema) melly néha igen csekély, máskor azonban feltünöbb alakban jelenik meg, többnyire a boka körül támad, honnan az egész tagra kiterjed. — más baj a hagymázbóli javulásnál az *értelmi tehetségek* zavarodásából eredhet; e baj néha az *örültség* (mania) egy nemében áll, melly eloszlik ugyan ha a beteg előbbi szokásaihoz és életmódjához visszatér, de gyakran fenyegető alakban tünik fel. —

Ezennel leirtuk a hagymáz lefolyását, és azon kórjeleket, mellyek a kór időszakaiban nyilvánulnak, mivel e be-

*) Melly a 2-ik időszak végén jelen van, vagy némellykor előbb is.

tegség másokhoz képest igen huzamos, minden időszakban egymástól igen különböző tünemények lépnek fel, könnyen átlátható milly fontos e tüneményeket nem csak egyenként tanulmányul felvenni, hanem egymással s kórbonczlani viszonyukban fürkészni is, miszerint a betegség összes képéről helyes fogalmat nyerjünk. —

II. Kórbonczlani változások.

...S'il est vrai de dire que les charectères symptomatiques de celte affection ont été connus des anciens, il n'en faut pas moins reconnaître quils ètaient dans une ignorance compléte sur les lesions anatomiques quelle laisse aprés ellé.

Andral.

A hagymázban meghalt hullákban annál kifejledtebb kóros változások találtatnak, minél huzamosabb vol a hagymázos kórfolyam; *) kevésbé kifejlettek az utóbajokban, leginkább pedig, ha a haíál 15—17 napon köszön be, midőn a hagymáz még nem volt vissza lépő folyamban. (Metamorphosis regrediens). A hulla hamar megy át rothadásban a tagok hajlékonyak, a bőr szederjes a kütegesnél *petécsek* is a bőrön láthatók.

Az agyban duzzadt véredények találtatnak, sötétvörös feloldott vérrel telvék, az agy és hártyái között nagy mennyiségü savó, az agyállománya nincs megváltozva, többnyire összeálló, tömött, és vértelt: a *koponya alján* tetemes mennyiségü feloldott vér találtatik; a *mell-izmok* szine sötét, szederjes; a *mellhártyán* belövelések és izzadmány észleltetnek némellykor. *A tüdőkben* pangás jelei látszanak, és az állomány sötét feloldott vér szivárogtat, miért szine is feketébb. Az alsó karélyokban többnyire *lépesedés*, söt néha *májosodás* van jelen. *A szivburok* nincs megváltozva; a sziv jobb gyomrában nagy mennyiségü *viszeres vér* látszik a belső felületen, valamint a nagyobb véredényekben. *A has* többnyire felfuva; fölnyittatván a belek, *szárazok*, a *gyomor* nem ritkán göz által van kifeszitve, a belső hártya ellágyulva, a *máj* sötét vérrel teljes, melly föl van oldva, *az epehólyag* fekete, szívós epével van megtelve. A lép természetes nagyságát 3—4-szer mulja felül, kevésbé összeálló, porhanyós, puha nagy mennyiségü sötét vért magában foglaló. *A fodorháj viszerei*(v. meseraic.) szinte sötét vérrel telvék, a belekben itt

---

*) Kivéve az agyhagymázt, mellyre nézve eldöntő kórbonctani adatok, szintugy mint más agybeli bántalmakban nincsenek. —

olt csekély belövelések: (bélküteg a küteges hagymázban soha sincs jelen) jelen vannak kifekélyedések is, de nem hagymázos természetüek. *A fodorhájmirigyek* dagadtak. *Az alhasi hagymázban* még egy állandó kórváltozás is találtatik a *vékony vak bélben*, honnan néha az üres és vastag bélbe is kiterjed. E kórváltozás fészke a takhártya mirigyeiben van, mellynek lefolyása 4 időszakra osztatik fel. —

Az első v. torlódásos időszak, midőn a vér a viszerekben pang, a honnan vörösség látszik az egész felületen, nedvteljesség, (succulenz) ugyanazon állapotban vannak a fodorháj mirigyek is. — Ez időszakban csorvás, hurutos v. epés kórjelek mutatkoznák. —

A második v. a haggmázos kóranyag beszürődési időszaka. (infiltratio) mellyben a vérpangás majd kisebb, majd nagyobb körökre szoritkozik, hol nem sokára egy különös anyag kiizzadmánya következik. A hagymázos kóranyaggal beszűrődött körök majd nagyobbak mintegy réz garas, majd kisebbek mint egy borsó v. kendermag; első esetben *Peyer* a másodikban *Brunner* mirigyeiben van a beszürődés. E foltok mellett vétetnek észre köles-alaku sárgás keményes szemcsék, mellyek fegyveres szemmel nézetvén, szinte sárga anyagot látszanak tartalmazni. Ezen beszürődést többnyire a *Peyer* mirigyeiben találhatni, — Ha a halál 9—10 napon köszön be *pörkök*, képződése látszik, melly abban áll, hogy a fentebb emlitett foltok kóros anyagot választván el, fehér v. fehérsárgás lágy és könnyen elválasztható pörköktől fedetnek. A nagyobbodott fodorhájmirigyek bizonyos folyadékot sziválrogtatnak. —

A harmadik, v. ellágyulási és következő kifekélyedés időszaka. A kifekélyedés, a pörk s a tákonyhártya közt kezdődik, v. ez és a közbeeső sejtszövet közt, a nélkül, hogy a takhártya megtámadtatnék. — A kiválasztott tetemes ev által a pörkök elkülönittetnek, és a takhártya nyilvános kifekélyedése van jelen, ugy hogy mindig a foltok v. pörkök közepéből indul a környék felé. — Azért a 14—15 napon a pörkök a széküritéssel eltávolitatván, azt *szálkássá, rongyossá* teszi, a halottaknál pedig szabad felületü és kevés evet elválasztó fekélyek látszanak; ezen ev a takhártyát a foltok közepén megtámadván megemészti és fekély helyett kilyukadást hagy maga után. — Vigyázni kell, hogy a fekélyek a hozzájok hasonló gümökkel össze ne zavartassanak, mellyektől különböznek az által, hogy *hosszabbak, kevesebb evet szivárognak, alapjok egyenesebb*, a fekély pedig nem *olly vastag*, és végre hogy a *bélhuzam hosszában* terjednek szét; e fekélyedés néha a fodorhájmirigyekben is előfordul. — Néha a

hagymázos anyag pörkei nem válnak el és nem ürítetnek ki, hanem *puha véredényes* taplós daganathoz (fungus haematodes) hasonló testté változnak, mi aztán *tetemes vérzések* forrása lesz. — *A lágyulás* folyama *Bauhin* billentyüje mellett kezdődik és onnan tovább terjed, *a vékony bél* a medenczeüregbe szál és a belek gőzöktől felfútt állapotban találtatnak, a honnan *haspuffadás* ered.

Ha a hagymáz a beteget meg nem öli, visszalépő folyamnak indul, a fekélyek lassankint tisztulnak, és a kirágott fekélyek szélei összehuzódván behegednek és ez által

A negyedik vagy hegedési időszak áll be, melly a baj 4—8 hetén tökéletesen bevégződik; t. i. a mirigyek lassankint apadnak és a bennök összegyült anyag felszivódik, és aztán maga utján kiürittetik, a hegedés pedig lassankint létesül.

E kórfolyam némellykor *a légcsőben* megy végbe (laryngotyphus) *legcsőhagymáz* alatt. Ennek állandó tüneményei a viszeres vérvegyből származnak, millyenek; a *szederjség*, feloldolt fekete vér, a viszerek és viszeres életmüvek duzzadtak, a *máj* igen nagy, *a lép* néha négyszer nagyobb a rendesnél, lágy, porhanyó, elmáló, *a tüdőkben* vérpangás van jelen, az alsó karélyok be vannak szürődve, vörösek, elmálók; ha májosodás van jelen, puhábbak; ha a hagymázos küteg fekélybe ment át, melly borsószemnyi fekélyt képez, a közelfekvő részek többnyire a gőgcsap roncsolásával jár. — Ha a hagymáz nagyobb hörgőket (bronchotyphus) is megtámadta, ott nagy beszürődés találtatik; nagyobb mennyiségben kiizzadott savó*vizenyt* képez, az izmok sötét feketék, és szárazok ugy szinte a hasüregi életmüvek is. — Az agy állománya lágyabb, szivósabb. — Ritkán fordul magánosan elő többnyire áll más hagymázzal szövevényben: melly szövevények megfelelő változásokat vonnak magok után. —

A tödőhagymázban (Pneumotyphus) meghölt betegeknél a fentebb előszámlált változások észleltetnek mind, kivéve a belek fekélyedését, — A tüdőkben tetemes sötét vér találtatik, az alsó karély egy kisebb része májosodva van, sötétveres, v. szürke, elmáló, szétfolyó, vizeny, és a takhártyák hurutossan meggyuladva, v. vértellen találtatnak. — *Szivbelhártyalob* (Endocarditis) ritkán van jelen. —

III. Kórisme.

„Non fingendum, aut excogitandum, sed inveniendum, quid natura faciat, aut ferat."
Bacon Verulat.

A hagymáz kórisméje nem olly könnyü, millyennek látszik, s számos körülmény van, melly azt nehezíti. A beteg-

ség első napjaiban annak nemét gyakran nem lehet megtudni; ha heveny láz van jelen, mellynek lobfészke nem látszik, várnia kell az orvosnak, mig határozottabb kórjelek nem tünnek fel. — Vannak azonban esetek, hol a kór sajátságos természetét mindjárt lehet gyanitani, midőn t. i. hirtelen áll elő, *lázas mozgalmakkal*, *tartós főfájás*, *szédelgés*, és ingadozó járás kiséretében. E gyanu bizonyossággá lesz, ha néhány nap mulva a hagymáz saját tüneményeit veszszük észre; milylyenek; a *hasmenés*, *a jobb csipoldali* táján való tompa *hasfajás* ugyanott *léges zörej*, vagy *levertség*, *kezdő tompaság* vagy *ismételt orrvérzések*. E tüneményekhez hasonlók több küteges bántalmak, mind a himlő — skárlat vagy vörheny — s némelly hurutus bántalmak — előjelei. — Legfontosabb jele a hagymáznak *a lázas állapot tartóssága*, mi a *Peyer* mirigyek rendellenes állapotából ered. —

Ez a hagzmázos láz maga is elegendően vezethet a kórismére és különbözik lobos vagy másféle láztól; mert itt az *érverés* igen *gyors*, szapora, legtöbbnyire *puha* és könnyen elnyomható; — *a bőr hősége* igen fel van magasztalva, s forró; — a *bőr* maga száraz, égető; jelen van *főfájás*, *kábultság*, nem *igen élénk szomjuság*; az el- s kiválasztások változvák, és pedig jelen van többnyire *hasmenés* (ritkán székrekedés) és *rendes* mennyiségü kevéssé mélyebben szinezett *vizellet*. — Mi *nyomdáját* (Typus) illeti ez folytonos — félbehagyó (continua remittens) némelykor *harmadnapi váltóláz nyomdáját* követi; s azért némellyek, *nyomdájából*, a *lép daganatából*, és *kórokát* tekintve, alaptalanul hasonlatosságot kerestek ez és a válto — láz közt. —

Egy más tünemény, mi kórismére igen fontos, és ezen hagymázos lázt különbözteti más lázaktól „*a kórjelek egymás közti és ezek a helybeli bántalomhoz ellenmondó minőségökben*“ *rejlik*; t. i. a betegek nyelvük száraz, a száj nyákhártyája vörös meleg; — és a beteg az italt (közönyössége miatt) nem igen kivánja; a *bőr* igen *meleg*, *forró égető* — az érverése mégis *puha*, könnyen elnyomható; *a bőr hevességének* kevesebb és igen mélyen szinezett *vizellet* felelne meg; — illy *hőség* mellett a *bőrnek* páralgónak, a *szomjnak* igen nagynak kellene lennie; — máskor *az izmok nagy gyengesége* tapasztaltatik, és mégis a beteg elszökni szándékozik, stb. Ezen kórjelek magok közti ellenmondását az ideg rendszer részesülő bántalmában kell keresnünk. — Igy a láz maga a helybeli bántalommal sem egyez meg, mert amaz igen heves, mig emez vagy igen csekély vagy épen semmi; s ha a beteg kérdeztetik hogyan érzi magát mindég „jó“val felel.

A második időszakban többnyire a 6—12 napon két-

ségbe alig vonható jeleket veszünk észre, a kórisme megalapitására nézve. Ide tartozik: a *haspuffadás*, *hagymáz-küteg*, *tompaság*, *orr- és belvérzések vagy jobb oldali csiptáj fájás léges zörej*. Néha a kór további folyamában győződünk meg annak természetéről, midőn a harmadik időszakot jellemző tünemények mutatkoznak, mint,pl. *üszgös pörk*, a hólyaghuzók utáni *fekélyedés*, *önkénytelen kiüritések*, mellyek tisztán kifejezett *erőhiányosság* kórjelei levén a kórisme meghatározását eldöntik.

Azon betegségek közé, mellyek első pillanatra a hagymázhoz némileg hasonlitanak, tartozik a *béllob* (Gastroenterítis catarh.) de különbözik az által, hogy ennek oka többnyire tudomásra jő, mig amannak nem. A béllob fellépte szinte hirtelen, némellykor, de még sem olly váratlan mint a hagymáznál; a *lázas mozgalmak* nem olly kifejlettek, s nem annyira huzamosak, a *széküritések* gyakoriabbak és fájdalmasabbak, és a *bellob* egész folyama alatt jelen vannak. — *A levertség*, *tompaság*, *kormosság* (*fuliginositas*) *jobb csiptáj fájás*, *léges zörej*, *önkénytelen kiüritések*, *félrebeszéd*, *inszökdelés-küteg*, *izzag*, *haspuffadás*, *üszkös pörkök* a béllobban igen ritkán vannak jelen.

Wunderlich pontos figyelembevételét ajánlja azon körülménynek, hogy egyszeri csorvás állapot után a lábbadozás rövid, mig ellenben hagymáz után huzamos ideig tart, mert a) a belvész, belredők (villi-, és lobocskák, folliculi elenyészte, b) a fodormirigyek sorvadása, és c) a has ideg szövet duczainak sorvadásos összezsugorodása miatt általános vészszel sokáig küzdenek.

A lappangó lob (infl. subdola) melly szinte ollyan körülmények közt lép föl mint a hagymáz okozhatni némelly bizonytalanságot a kórismében — meg kell azonban jegyeznünk, hogy a régiek által alattomos loboknak nevezett bajok most midőn a helybeli bántalmak ismerete olly nagy előlépéseket tőn, nem érdemli e nevezeteket. —

Azon betegségek közé mellyek a hagymázzal, csalékony hasonlatosságot mutatnak, tartozik *az aggok heveny lobjai*, különösen a tüdő- és hashártya-lobjai, valamint a *húgyéletmüveké* is, mellyek erőhiányos jelekkel lépnek fel, de itt már a kór elég megkülönböztető jelt ad. —

A hagymázzal könnyebben téveszthető baj, a *viszér lob* (phlebitis) ugy szinte a *méh visszeres lobja*, kivált akkor, midőn a kiizzadmány genyessé vált, és azt fölfedezni nem lehet, és vérgenyfertezés (pyaemia) ered — de ezek többnyire sebek, sebészi műtételek, vagy szerencsétlen vérbocsátás eredménye szokott lenni, és ezáltal látszólag megkülönböztethető a hagymáztól. Azonban tudjuk megkülönböz-

letés végett, hogy a hagymáz a szülés ideje alatt nem fejlődik ki.

Az *alattomos hashártyalob* némellykor szinte zavarba hozhatná az orvost, de ha meggondoljuk, hogy ezt hányás, székrekedés, kisebb nagyobb kiömlés a hasüregbe kiséri, és más már érintett jelekből könnyen látható, milly különbség van ezen baj és a hagymáz közt.

Némellyek az *epekór* (cholera) harmadik időszakával vélik a hagymázt összetéveszhetőnek. Azonban az epekór erőhiányos időszaka elhatározott levertséget mutat, tompaság van ugyan jelen, de csekélyebb foku mint a hagymáznál, az ész zavartalan. Nehéz esetekben *a bemélyedett szemek* különös kifejezést adnak a beteg arczulatán, a nyelv rendszerint száraz, sárgás ritkán vörös, *s soha kormos* mint a hagymázban. Ezekből kitetszik hogy az epekór és hagymáz közt, észrevehető különbség van.

Nem csekély nehézséget okoz még a kórismében a *Louis* szerint ugy nevezett *lappangó hagymáz.* Typhus latens — vagy ambulatorius. — Láttuk hogy némelly esetekben nem lehet kórisméhez jutni kivált első napokban midőn a kórtünemények még nem fejlődtek ki, s midőn csak főfájás, lázas mozgalmak, és étvágyhiány mutatkozik, melly kórjelek számos más betegségben is előfordulván a hagymáz kórisméjére nézve csak akkor szolgálnak biztos támaszponttul, ha további kórfolyamban,hagymázküteg,orrvérzés,hasmenés,haspuffadás s b. t. mind a valódi hagymáznál csatlakoznak az előbbeniekhez.

A *savós hártyák* lobjai, különösen az agy, tüdők és sziv hártyáié, ha az izzadmány genyessé változik: gyakran hagymázos alakot ölt; mit csak a tárgylagos kórjelek vizsgálata, és azoknak összehasonlitása után kölömböztethetni meg.

A heveny lefolyásu *Bryght kór* szinte nehezen különböztethető a hagymáztól — errenézve a hugykémlet szolgálhat utbaigazitóul. —

Végre a *heveny gümőkór* (tuberculos. acuta) az, melly a hagymázzal leghasonlóbb kórképpel bir, —ésámbár igen nehéz e két bajt egymástól megkülönböztetni, mégis, ha a tüdővészesek sajátságos külemét, öröklött hajlamot, előrejárt köhöcsölést — a kórfolyam alatt pedig, a láz kitünőbb harmadnapos hevenyebb rohamait és nyomdáját, mellyek mindég *borzangásokkal* kezdődnek, hő és meg nem állitható ugy nevezett *oldozó hasmenés és izzadás*, *nagyobb haspuffadás*, *és fájdalmak* mellyek nem csak a jobb csipcsonttájra, hanem az *egész hasra* elterjednek, az eszmélet tiszta jelenlétét (?) s t. b. tekintetbe vesszük a korisméro nézve könnyebben eligazodhatunk.

Igen nehéz meghatározásra azon eset, hol a *hagymázos láz* mint szövemény más betegséghez lép fel. Ezt gyanithatni ha az elődi betegség vagy némelly időszaka szokott idején tul elterjed — vagy ha olly tünemények jelenkeznek, mellyek az elődi betegségnek nem sajátságosak. — Ha ezen uj tüneményekhez, erőhiányosság, orrvérzés, hasmenés, haspuffadás, hagymáz — küteg csatlakoznak — akkor nincs kétség többé a hagymázos láz másodlagi kifejlődésében.

IV. Kórokok.

A hugymáz kórokait sötét homály födi; ismerünk ugyan néhány körülményt, mellyek közt a hagymáz kifejlik, de a tulajdonképi gerjesztő okot, azt, mellynek hatása következtében a nevezett betegség közvetlenül támad, a tudomány jelen állásánál be nem láthatjuk. — Némelly orvosok egyedüli gerjesztő okául a hagymáznak a *ragályt* hiszik; de ez ok általánosan el nem ismertetik, és a fedezési közeg (medium) még azon kórtanárok szerint is, kik a hagymázos ragály mellett nyilatkoznak előttünk mindég ismeretlen; mivel továbbá azon sötétség melly az első vagy inkább a legelső gerjesztő okot beburkolja, ez előföltétel által még nincs kellőleg felderitve, e szerint tehát ezen ok természete s hatásának módja szerint szinte bizonytalanságban maradunk. — Hogy a hagymáz járványos vagy föld és légköri hatmányok által előhozatik kétséget nem szenved — és hogy azok kik általa meglepetnek bizonyos hajlammal birnak rá szinte felfogható; — *Dietl* szerint minden szolgálhat gerjesztő okul ott, hol hajlam van, a hol ez nincs, semmi. — Kórkészséget vagy hajlamot következő körülmények szülhetnek: erős test alkatásu, kifejlett csont- ütér- és izom-rendszerrel biró egyének könnyebben alávettetnek mint gyengébbek; nyomorral küzdő inség, rosz táplálék, nedves lakhely, hol különféle gözök vannak, mértéktelenség evésben és más kéjekben — egyébiránt néha olly egyénnek is megtámadtatnak, kikre még a mondott okok nem hatottak. — A hagymáz statistikai adataiból kitetszik; hogy az főleg a serdülő ifjuságot szokta megtámadni — az aggnőknél ritkán fordul elő, a gyermekek és 60—70 éves öregek csekély hajlammal birnak rá. *Rokitansky* szerint a terhes nők mentve vannak a hagymáztól különösen szülés ideje alatt.

A hagymázra kórkészséget nemző bajok; a *süly*, scorbut — a belek takhártyának bántalmai, mint: hosszan tartó hasmenés, csorvás állapot, gyomor- béllob, csorvás- váltóláz. — Mentő vagy enyhitő bajok; a *bujakór* azokat ritkán,

de ha, igen nagy mértékben támadja meg, *rühhel* nem fordul elő; gümőkór és terhes ágyasság egészen kizárják, *vizkórban* nem könnyen fejlik ki.

V. Jóslat.

Ebben az egyént, a gerjesztő okot és a betegséget magát kell tekintntbe venni — az egyénben figyelemre vétetik az életkór mert a 15—40 év közt levők erősebben támadtatnak meg; a test alkotását illetőleg, erős izmosok, erősebb mértékben kapják meg, mint gyengék; az életrendre nézve pedig azoknál, kik a szeszes italokban, evésben kicsappongnak és lelki bántalmakban szenvednek a jóslat nem kedvező; továbbá kik romlott levegőben laknak, s ezen körülmények által sülyes betvegytől lepetnek meg a hagymáz által is nehezebben támadtatnak meg. — Előre járt bajok annyiban nem kedveznek a jóslatnak a mennyiben a testet kimerítették, veszélyes, ha a betegek *rezgő iszákkórban* — delirium tremens — szenvedtek, vagy még jelenleg is szenvednek. Nem kedvezők az alhasi heveny bántalma mint csorvás- nyákos- epés- és váltóláz. — A kórjeleket tekintve kedvetlenebb a jóslat egy új jelentékeny jel hozzájöttével, mintsem egész tömeg enyhébbfoku vagy jó jelentékenységü kórjelek.

A kórokokat tekintve szomorubb a jóslat ha *ragály* által támad a baj, mintha *járványos* és ez utolsóban szinte tekintetbe veendő a járvány időszaka, mert elején és végén szelidebb szokott lenni. — A ragály annál szelidebb mennél több egyénen ment keresztül.

VI. Gyógymód.

Legjobb ha a hagymáz gyógymódját annak jelleme szerint intézzük; minthogy pedig átalános hatásu szerrel a tudomány még nem dicsekedhetik, tehát mindég főleg a kórjelek szolgálnak gyógyszerélésünk irányadójául. Igy a *lobos tüneményekkel* járó esetben — lobellenes szerelés találtatik legczélszerübbnek; mi mellett szükség megjegyezni, hogy nagyobb vérbocsátásoktól óvakodjék az orvos, ne hogy ez által könnyebben erőhiányosság hozassék elő. — Belsőleg mindkét czélnak savanyu italok és édes higany felelnek meg, de ez utolsót is mérsékelt kézzel.

Ha epés küleme van a bajnak, mit a száj keserüsége, nagy szomjuság, különösen savanyú italok utáni vágy árul el; a szerelés is ehez képest alkalmazandó. Újabb tapasztalás szerint a hánytatók ártalmasaknak bizonyultak — (és én

valóban elegendő esetet láttam meggyógyulni kórodánkban, hánytató előrebocsátása nélkül) — minthogy legtöbb esetben a savanyu italok és hasürítők által minden epés kórjelek megszüntettek. — *A nyákos vagy hurutos külemü hagymáz* nem bir élesen kifejezett jellemmel, azért különös gyógyszerelési jelentései nincsenek. Legtöbb esetben a legegyszerübb hagymázhoz alkalmazott gyógymód elegendő — azon különbséggel hogy lágyitó vagy savanyitó italok helyett gyöngén *keserü illatos forrázatok* nyujtassanak. — A hagymáz gyakran *erő*hiányos alakban, mellynek több fokai vannak, jelenik meg. Ha csupán tompaság, gyengeség, ájuldozás önkénytelen kiüritések által jelenkezik; — italul keserü szagos forrázatok és főzetek ajánlhatók, millyenek *china*, székfüvirág- főzet, továbbá bor, káfor, némellykor egvények (aetheres) vizben adva; ha az erőhiányosság növekedik, akkor a *perui hejből* nagyobb adagot adunk, és erősebb borokat.

Az alhasi hagymázban különféle szerelési módok uralkodnak, igy *Crammer* az 1—2 idősz. salamia sót, a 3. időszakban hol a visszeresség ki van fejlődve, chlorinát dr. 1 ÷ ℥ β; ha fekélyek jelen vannak, kénsavas vaséleget, vagy timsót ád (gr. VIII — ϶ 1).

Piedagnel a betegséget természetre bizza, nem egyebet a nyákos és savanyu italoknál alkalmaz.

Schönlein a hánytatók alkalmazását elhagyván, *Ebermajerrel* együtt nagyobb adagu *édes higanyt* (϶ β-϶ 1) rendel, később, *chlorinát*, a hol a hasmenés igen nagy, *timsót*, és chlorina meszet (calcem chloricam) eczetsavas mosásokat ezek mellett meg bort (vörös) és *perui héjt* rendel. — Skoda, Dobler és más bécsiek timsót salep főzetben rendelnek, és china savakat.*) — A fekélyek ellen sokan sach. saturni *ólomczukrot* és lapis. infern. *pokolkövet* használnak.

Pesti kórodánkban pedig kedvező sikerrel adatik a *hamiblag*-kali hydrojod. — Miről számos esetben alkalmunk volt meggyőződni — sőt az által is érdemli meg mind az elősoroltak elsőbbségét mivel nem ritka esetben látni volt, hogy hol a szer bizonyos időre félre tétetett, a hagymázos kórjelek ismét feltünvén, a szer ujra alkalmazása mellett, azok láthatólag csillapodtak; — adatik pedig ezen szer, nyákos főzetben (϶ 1/2 — ϶ 1) naponkint rendelve. Azt szükségtelen emlitenünk, miszerint a hagymáz nem csak ezen nemében hol ezen szer alkalmaztatik, hanem mindenütt, tekin-

*) Rp. aquae menthae pip. v. dest. simpl. ℥ III—IV. Sulf. Chinin. *gr.* III—VII. acidi sulf. dil. gtt. VI—XIV. syr. cort. aur. *Unc. unam.* m. d. s.

telbe kell venni a szöveményes bajt is, ha illyen netalán jelen volna, s a fő betegség gyógyitása mellett, ez ellen is szükség szerelésünket intézni. — A tulságos hasmenés ellen pedig kórodánkban következő csőré legjobb sikerrel alkalmaztatott: Rp. rad. Salep ex *dr.* $^1/_2$ parat. ad Col. *unci. sex* adde vitelli *ovi unius* mucilag. g. tragacanth. *unc. semis* Tinct. opii. simpl. dr. *semis.* M. D. S. 3. csőrének való. — Ha pedig a visszeresség jelen vagyon akkor ásványsavakat az ellen rendeltünk.

Ha a belek átlyukadása történt, és a reá következő hashártya lobos tüneményeit az orvos észleli, annak szerencsétlen kimeneteleit, több angol és franczia orvos után nevezetesen *Louis*, *Chomel* és *Abercrombie* tapasztalásai szerint, legszerencsésebben *mákony* pazar adagaival győzhetni le. — Csőrék és *hasüritők* legrosszabbul alkalmaztatnak itt, és csak a halált siettetik.

Az agyhagymázról.

(De typho cerebrali.)

A hagymáz imez általános jellemzése mellett elismerjük ugyan, hogy annak természete lefolyása, és nagyrészt tüneményei is megegyeznek; mivel azonban e kór az, emberi test négy külön részében szokott fészkelni, ugy mint, a külbőrön, belekben, lehellő életművekben, és agyban, és ennél fogva könnyebb felfogás végett *négy* fajra ugymint *külbőri- alhasi- tüdő-* és *agy-hagymázra* elosztatik; mi tehát ezennel a mint kitüztük volt, ez utolsót vesszük külön tárgyalás alá.

Mi az agyhagymázt nem *Schönlein* szerint vesszük, ki nem csak *Frank* tompa jellemü ideglázát (f. nerv. stupid) hanem minden túlnyomólag ideges bántalmu hagymázt is, az ugy nevezett idegduczos hagymáztoli (Typh. gaugliar.) megkülömböztetés végett, *agyhagymáznak* nevezett. — Mi minden ideglázt kizártunk a hagymáz sorából, s ennek egy sajátszerü küteges kórfolyamot vettük alapjául, melly kórfolyam ha a belek vagy tüdő helyett, az agy állományában, vagy pedig hártyáiban fészkel, ezen fajt nevezzük *agy-hagymáznak.*

A kórboncztan illy bajban kimult egyénnek agyában semmi hagymázos kór-eredményeket nem talált mi annál kevésbbé csudálható, minél más agy-lobok sem hagynak magok után igen feltünő kór-változásokat. — Hogy e kór valóban csak az agyban, és nem a vérben alapszik főleg és eredetileg, kitetszik onnan, mivel a vérvegy hosszabb kór-

folyam után sem mutat semmi változási jeleket az agyban, mit az élőben a pusztán ideges tünemények is bizonyitanak, mit előhozott esetünk fogja bebizanyitni.

Az agyhagymáz eredetileg ritkán fejlődik ki, hanem többnyire a tökéletlenül lefolyt küteg- vagy alhasi-hagymáz után szarmazik, ritkábban tüdő-hagymáz után. E bántalom két alakban külöli magát. Az első szelidebb s *agy-vértultelt-ségben* (hyperaemia) áll, mit torlásos agyhagymáznak (Typh. cerebr. congest.) neveztetik. A második alak szoros értelemben vett *ideges*-agyhagymáz (Typh. cerebr. nervos.)

Az első illy jelek által nyilvánul: a beteg néhány napig *főfájást* érez, *szédülést*, hideggel felváltott *hőséget*, *nyugtalanságot*, *erőtlenséget*, de azért ágyba nem megy, hanem inkább szabadban akarja baját eloszlatni. — Ez előjelek után 4—5 nap mulva a fentebbi tünemények sulyosbodnak; a beteg álma nehéz, esténkint csekélyebb félrebeszédek állnak be, a tetemes hideget egy óra mulva erős hőség követi, nagy főfájás van jelen, teltség és hőség érzelmével a homlok táján; néha erős vértorulás mellett is, mondják a betegek, hogy magokat igen jól érzik, fülzugás gyakran egészen hiányzik, a köthártya kissé vörös az ajkak szárazak; a látás összevan huzódva, az arcz és homlok igen tüzes, az első duzzadt és vörös; a nyelv nedves és kissé vörösös, a beteg hideg ital után kivánkozik, a nyelés fájdalmatlan, a lélekzet gyors, a mély lélekzet szabad, a köhögés hiányzik, a gyomortáj és has fájdalmatlan, nincs felfuva; a hugy csekély, erősszinü, és átlátszó, — az *érütés* gyakran rendes számu, erős és kissé összenyomott, — *a bör* heves és duzzadt. A kórjelek 5—7 napig növekednek, midőn aztán néha bő *orr vérzés* következik, mellyet a beteg erejéhez képest csak ha nagyon elgyengitni látszik öt, szükség eláliitani. — E vér világos vörös szinü, kevés savóval és vastag lepénnyel ellátva. Illy orrvérzés után a láz megszünik és 9—10 nap alatt a beteg fellábbad. Ellenben ha az orrvérzés nem áll be, vagy korán elnyomatik, akkor főleg az utolsó esetben sulyos ideges tüneményektől tarthatni. Ez esetben a láz 10—14 napig növekszik, élénk félrebeszéd, dühösség, érzék csalódások, álszaglás, vannak jelen. 14—21 nap mulva előre ment birálati kiüritések után javulás következik, vagy pedig szélütés következtében halál, a húgyhólyag és végtagok szélhüdéses állapotával összekapcsolva vagy nem.

Az agyhagymáz második alakja az *ideges* vagy *sajátképi agyhagymáz*. Ez különféle tünemények által külekezik, s ritkán lép fel eredetileg; hanem többnyire más kivált az alhasi-hagymázból fejlík ki, midőn a visszatérő kórtünetek az agy-

ban pontosulnak össze, azért ez esetben a kórbonczlan előrejárt hagymáz jeleit képes felmutatni.

Ha eredetileg fordul elő hirtelen áll be a) rángásos, vagy b) görcsös tüneményekkel.

a) *Rángásos (convulsio) agyhagymáz* nehézkóri $^{1}/_{4}$ óráig tartó s hirtelen fellépő tüneményekkel áll be, a nélkül, hogy álmosság, vagy ideges és lázas jelek kisérnék.

b) Máskor nehéz folytonos tüneményekkel jár, mint *álkapocs-*, *görcs*, *dermenet*, *görcsös nevetés*, *bárzsing-görcs*; lázas mozgalmak alig fordulnak elő, sem nagyobb hőség, söt gyakran hidegek a vértagok: az *érütés* ritkán gyors, inkább lassu.

Az előbbi alakban a betegek ha eszméletnél vannak tompa főfájásról panaszkodnak, fülzugás nincs jelen, a láta összehuzódott, de vértoralási jelek nem észleltetnek, a rohamok közönségesen 1—2-szer jönek nappal, többször éjjel. Ez időközben a beteg gyönge szemei nem vörösek, a nyelv nedves, a lélekzet rendes, köhögés nincs jelen, a gyomor fájdalmatlan, a bélsár kemény és mesterségesen kell elvezetni; *az érütés sebes*, *kicsiny erős*, *összehuzott*, *a bör mérséklet* kissé magasabb. A rohamon kivül *láz csak alig van* jelen, valamint *a félrebeszélés is hiányzik*. — Miután e jelek 3—7 napig tartottak, a betegek vagy ágyba fekszenek, vagy mint kezdődött hirtelen eloszlik bajok. — A vérvegy legkevésbé sincs megváltozva, kékesség, sem más tünemények nincsenek jelen. (Tudós Sauer tanár urunk észlelt egy esetet, mellyben ezen ideges tünemények 36 napig egyaránt tartottak, ugy hogy érütése azon betegnek alig volt tapintható a nélkül, hogy a vérvegy megváltozott volna).

Más a kór alakja ha *rángásos* és *görcsös* tünemények hiányozván, a betegség álkapocs görcs, görcsös nevetés, vagy vizisszony képében tünik tel. E kórjelek csak rövid időre szűnnek meg, nem sokára erősebben fellépendők ugy, hogy a betegnek orvosságot sem adhatunk. Ezenkivül az előbbi szakaszban emlitett tünemények is jelen vannak.

Feltűnő az agyhagymázban, hogy a *másodlagos véredénybántalom vagy épen nincs jelen*, *vagy csak csekélyebb mértékben*, aztán hogy a tüdők sincsenek megsértve; — azt is vették észre némellyek, hogy a kiállott agyhagymáz után, más hagymázfaj nem fejlik ki, hanem vagy javulás vagy halál következik, s az utóbajak hasonlitnak azon bajokhoz, mellyeket más agybántalmak hagynak magok után, millyenek: ész-gyengeség vagy szélhüdések, különösen a hugyhólyagban, a felső szemhéjjon, végtagokon.

Minden más hagymázfajnál a *nyálhártyák* és *idegrend-*

szer eredeti megtámadásán kivül, a véredényrendszer másodlagos bántalmát is láttuk kifejlődve, t. i. a viszeres vérvegyet, mi az agyhagymázban vagy egészen vagy részben hiányzik. Ennek oka a kórfészkében fekszik különösen, azért van a tüdőhagymázban főkép a vér feloldozott minősége jelen. Ezután az alhasi hagymáz az hol a nevezett bántalom leginkább feltünő; ennek oka, mint már érintők azon körülményben keresendő, mivel mind két alakban de főkép az elsőben a hagymázos kórfolyam a vérkészités központi élètműveiben fészkel; innen van, hogy az alhasi hagymázban kevésbé szenved a véredényrendszer, de mégis többet, mint az agyhagymázban, minthogy ez utolsóban a kórfolyam sem a vérkészitési életművekben, sem az ezekre ható idegekben nem történik. — És már ezekből is kiviláglik, hogy a véredényrendszer bántalma nem eredeti, hanem mindig a hagymázos kórfolyamtól függ.

Az agyhagymáz lefolyása igen különböző; a vértorlásos alak esténkint nagy rohamokkal jelenik meg, reggel alább hagy; mi az ideges-alaknál nem észleltetik. Rendszerint 5—7 napig növekszik a betegség, midőn a torlásos alakban tetemes birálat lép be orrvérzés képében, mi a betegséget rögtön és szerencsésen megszünteti; különben pedig e kóralak 14 napig, söt tovább is tart, és lassankint birálat nélkül enyészik el. Az ideges kóralak rövid lefolyása 5—12 nap, a halál már a 4—7 napon rögtön beállhat szélhüdés következtében. — Kedvező fordulatnál eltünnek a nehéz ideg bántalmak, — a nehézkóros rohamok gyengébbek, 5—7 nap mulva elmulnak és észrevétlen birálat nélkül gyorsan és váratlanúl áll be a fellábadás. Azonban huzamos ideig marad még hátra gyengeség, főfájás, és szédelgés. — Az utóbajok közt főleg a végtagok és a hugyhólyag szélhüdése félelmes. —

Az agyhagymázt épolly könnyen lehetne az agylobbal mint a tüdőhagymázt a tüdőlobbal összetéveszteni; annálfogva az orvosnak annál inkább kell figyelmeznie az uralkodó kórnemtőre, mivel azon kóralak, mellyben álkapocsgörcs, viziszony, s görcsös nevetés fordul elő, az agylobhoz sokban hasonlít s gyakran csak valamennyi kórjel s gerjesztő ok helyes felfogása után lehet a betegséget megismerni. —

Kórbonczlan. A kórbonczi tapasztalatot csak röviden érintjük, miután kevés megjegyezni valót terjeszt elönkbe. — *Az erek* közönségesen higfolyású vérrel teltelvék, az *agyhártyák* véredényei kitágitvák, s vértől duzzadtak, ezek és az agytekervényei közt bő tiszta savó van összegyülve. Az agyállománya vérteljes, s többnyire puhább. *A kaponya*

alján bö mennyiségü folyó vér találtatik. *A tüdö* alsó karélyai kisebb mértékü hagymázos vérpangást (hypostasis) tüntetnek elö, mint a hagymáz többi alakjai, sem fris májosodás, sem takár nem találtatik, néha csekélyebb tüdö vizeny észleltetik. — *A mellüregben* a szív s szívburok semmi szokatlant nem mutatnak. — *A hasüregben* az alhasi életmüvek a bélcsatornával együtt vannak megváltozva, kivéve a nagyobbodott, és sok vérrel telt lépet. —

Okvizsga. Agyhagymázra hajlandók olly egyének, kik folytonos szellemi munkásságban élnek, vagy szenvedély által izgattatik agymunkásságuk; azért hajlandóbbak a férfiak mint a nönem. a férfi és ifjukor inkább, mint a gyermekek s öregek. Iszákos egyének különös hajlammal bírnak e bajra. —

A másodlagos agyhagymáz alkalmi okaink szolgálnak mind azon hatmányok, mellyek valamelly hagymázalak folyama alatt az agymunkásságot ingerlik, a kórfolyam zavarát vagy áttételt az agyra eszközlenek; ide tartoznak: szeszes italok, izgató gyógyszerek, kedélybántalmak, és mindennemü szenvedélyek, mértékentuli melegentartás, rögtöni meghülés stb. Az eredeti agyhagymázt csak a járványos hagymáznemtö idezi elö, ha a megbetegült egyén olly viszonyok közt él, mellyek közt különben sajátnemü agylob származhatott volna; vajjon képes-e illy körülmények közt az alhasi hagymáz ragálya az agyhagymázt elöhozni, nem határozhatni meg. —

Az agyhagymáz lényegéröl hoszasan szólani felesleges, miután mind a négy hagymáz-alak azonsága ki van mutatva. Nem ritkán látjuk, hogy minden hagymáz-alak áttétetik az agyra, s ott a *másodlagos agyhagymázt* hozhatja elö; ha pedig a hagymázos kórfolyam eredetileg fejlik ki az agyban, akkor azon kóralak támad, mellyet *eredeti agyhagymáz* név alatt leirtunk. Nemcsak az öszves kórkép, de a hulláni változások is, hol minden életmüvön látszik a hagymázos kórfolyam nyoma, bizonyitják, hogy az agyhagymáz a többi hagymáz-alakkal azonos. —

Jóslat. Torlásos agyhagymáznál kedvezöbb a jóslat mint az idegesnél; különösen kedvezö jel a bö *orrvérzés* a baj elsö napjaiban. Ha a lázas rohamok hevesek s elsö napokban több ideges kórjel is csatlakozik hozzá, akkor vagy gutaütestöl, vagy ha a betegség 14 napon tul terjedett, szélhüdéstöl tarthatni. —

Az áttételböl eredö agyhagymáz mindig veszélyesebb. Az eredeti agyhagymáz szinte mindég veszélyes betegség; könnyebb az, melly nehézkórral vagy görcsökkel, mint az,

melly álkapocsgörcscsel s víziszonynyal, vagy a nélkül jár; az első esetben némellykor a roham alatt áll be a halál, utolsó esetben szintolly véletlenül lep meg, a milly meglepőleg következhetik néha javulás. A többi jóslati mozzanatokat a már előbb kifejtett elvek nyomán szükség tekintetbe venni. —

Gyógymód. Az agyhagymáz gyógyitásában oda kell működni, hogy a netalán még folyton hatást külölö kórokok elhárittassanak, a torlásos hagymázban az agyfelé tóduló tetemes vérmennyiség minél hamarabb enyhittessék, s szüntessék meg. Azért is e kóralakban *ismételt nadályozás*, *hideg borogatások* a főre, a tarkóra *mustárkovász*, szükségesek.

Az ideges agyhagymázban nem kivántatik ugyan olly sok nadály mint az előbbeniben, mégis ritkán nélkülözhetők, valamint vértorlásos állapotban nadályok és hideg borogatások alkalmaztassanak. Gyógyszer gyanánt használva *az ásvángsavak e kóralakban nem nyujtanak ohajtott eredményt*; a nehézkóri vagy görcsös rohamokkal járó kóralakot sikeresen győzhetni le hamiblaggal (kali hydrojod) v. ösztönlő szerekkel; — de a második alakban hol álkapocsgörcs, görcsös nevetés, víziszony van jelen, hamiblagot két oknál fogva nem adhatni; először, mivel e szer a fenyegető kórjelekhez képest igen lassan működik; másodszor, mivel a betegek semmi folyadékot nem vesznek be, annál kevésbbé nagyobb mennyiségben, még akkor sem, ha az állkapocs görcse felhagyott; illy esetekben czélszerü a pézsma (moschus) $^1/_2$—1 szemerkint minden félórában adagolva, ha csak a görcsök szünete megengedi; egyébiránt a szünethez kell alkalmazkodni. *A pézsma hatása* abban látszik állani, hogy a tetemes idegizgatottságot egyenletessebben osztja el az idegrendszerben s igy az eredetileg megtámadt idegrészeket megmenti a súlyos kórbántalomtól. —

Mennyire helyes azon elmélet, mellyet a hagymáz különféle nemeiről röviden bár, de mégis összefüggésben közlöttünk annak némi bizonyságául szolgáljon a koródánkban észlelt több esetek közöl a két következendő; és mellyekből különösen egyik *a torlásos-agy hagymáz* kórképét, a másik *küteges, s reá következő ideges-agyhagymázét* tüntetvén elé. —

„Artem experientia fecit, exemplo monstrante viam,“

Manilius.

I. Torlódásos agyhagymáz.

(Typhus cerebr. congest.) (hyperaemicus.)

V . . Z. 23 éves, szászországi Karlsfeldből való kalmár, oltányozott — 8-ik évében fejkoszban, (tinea) 20-ban, 25 hétig tartó hagymázban szenvedett, különben egésséges volt. — A jelen baj 2 hét előtt (26. Január. 1846.) kezdődött, utazás közben étrendi mértéktelenség következtében, mellyre sert ivott; nehézséget érzett mindjárt a' gyomor táján, étvágyhiánynyal, böffegést, hiányingerrel; — Pestre jövén általános levertséget érzett melly 2 napig tartván a szék ürités előmozditására *Senna* forrázatot vett be. mire 5 nap alatt *húsznál több* széke volt; e mellett a kórjelek mindinkább növekedtek, hozzájárulván: *zavarodottság, szédelgés, fülzugás, nagy szomj, akadályozott fájdalmas nyelés, tetemes láz, nyugtalan éjek, félrebeszéd*: és *száraz köhögés*. Illy állapotban a beteg kórodánkba 9-ik Febr. 1846. fölvétetvén következő jeleket tapasztaltunk: fiatal jó alkatu egyén, homlok tája nehéz és fájdalmas, fülzugás, fényiszony, vérrel belövelt szem van jelen, ugy szinte arczduzzadás, dagadt, száraz, végén és szélén vörös nyelv, közepén és hátul fehér nyákkal boritva, az ideglobocskák fölállók, agyagos szájíz, fájdalmas nyelés, nagy szomjuság. — A természettani-jelek semmi rendellenséget nem mutatnak. — *A has* kissé feszített, fájdalmatlan; a lép háromszoros nagyságu; a lábok dagadtak, a szék rekedt, a vizellet rendes; *a bőr heve* nagyobb, száraz, égető; *az érütés*, lágy, sebes, könnyen elnyomható. — Ezen jelekből t. i. tetemes láz, melly sem helybeli bántalmakkal; sem azon láz jelei magok közt, öszhangzásba nincsenek, mi' első kitünik: sebes, lágy könnyen elnyomható érütésből, meleg, száraz, égető bőrből, arcz duzzadásból élénk félrebeszédből stb. mihez előrement *hurutos és csorvás* tüneményeken kivül semmi vagy igen csekély *helybeli bántalom* csatlakodik; az utolsó pedig kitetszik abból, hogy igen gyors, lágy, könnyen elnyomható érütés mellett a bőr heve igen égető, már pedig, illy érütés mellett páralgó bőrnek kellene jelen lenni; — valamint a húgy szinének és mennyiségének is változnia, illy fölmagasztalt hőség mellett, a húgynak kevesebbnek és mélyebb szinezettnek kellene lenni; — a szomjuság nagy a beteg ahhoz képest keveset iszik; nagy közönyösség, és hanyag hagymázos fekvés stb. — Ezen jelekből hagymáz jelenlétére következtetünk; — mivel pedig a tökéletesen helybelisitett kórjeleket nem tapasztalánk, hanemcsak azt láttuk miszerint az agy van leginkább megtámadva, ennélfogva *agyhagymáznak* neveztük a betegséget. — Rendeltünk következő vényt. Rp. Inf. rad. Ipecacuanh. ex *scrup. unc.* par. ad. Col. *unc sex*. adde Acid phosph. *dr. semis*. Syr. Rub. idaci *unc. unam* MDS. Óránként 1 evőkan.; a fő-

re pedig jeges borogatásokat alkalmaztunk. — Ezen vény a képződő visszeresség hátráltatására rendeltetett.

Febr. 10. a vértorlás az agyra igen nagy, a többi jelek szinte meg vannak, a villósav adagot egy nehezékre emeltük. — E jelek egész 15-ig tartottak, mi ugyan ezen gyógyszerelés mellett maradtunk.

Febr. 15. az agyjelek alább hagytak, de émelgés volt jelen, azért a hanygyökér helyett *Salep* főzetet rendeltünk.

Febr. 17. az agyjelek eltüntek csak fülzugás van jelen és székrekedés — a belső szereken kivül csörét rendeltünk. —

Febr. 20. Vidámult a beteg, szemei elevenebbek voltak és lábadozás kezde beállani. — Adtunk ziliz főzetet, és vékony étrendet; 28-án a beteg egésségesen haza távozott. —

2. Küteges hagymáz, bekövető ideges-agyhagymázzal.

Typhus exanthematicus, insequente typho cerebrali nervoso.

W.. János, 18 éves Schönbergi Morva országbóli ifju, erős alkatásu, oltányozott, gyermekkorában nyak mirígy daganatai voltak, különben egésséges, folyó év Január 27-én étrendi hiba után böffengés és ökröndözés lepi meg, a gyomortáj fájdalmával és feszitésével, hozzájárult a végtagok zsibbadsága, nagy hőség, homloktáji szúró főfájás étvágyhiány, és nagy szomjuság. A következő éjt nyugtalanul tölté, a *nagy főfájás*, *aggodalom*, *ökröndözés*, és *rémít álmok* miatt — a beteg meleg vizet ivott hogy hányás következzék, de siker nélkül; — lázas mozgalmak, szédelgés, az előbbi kórjelek nagyobb foka, száraz gyakori köhögés, melly néhány óra mulva nedvessé vált, a száj agyagos kesernyés ize csatlakoztak: — másnap *fülzugás*, *fényiszony* és a lélekzés alatt a gyomortájoni fájdalom volt jelen; melly jelek mind inkább növekedvén a beteg kórházunkba folyamodott 4-ik febr. 1846. illy jelekkel: szúró, homloktáji főfájás, szédelgés, álmosság, nem különben szelid félrebeszédek, közönyösség, duzzadt piros arcz mutatkozott; a bal fül már régen bedugult; a fényiszony miatt a szemhéjjak becsukva voltak, étvágyhiány, a nyelv szélein és végén piros, közepén vastag nyákkal boritva, az ideglobok fölemelkedve, száraz állapotban találtatott; szomjuság nagy, rövid gyakori köhögés, nyákos köpésekkel; azon felül a bal oldalon *ritka hörgések*, s hólyagcsás lélekzési zörej. — A sziv rendes dobogása vétetett észre; — továbbá *sajátságos hagymázos küteg*, feszitett has, melly nyomásra különösen a vékony belek táján (jobb csiptáján) fájdalmas vala; kétszer nagyobb lép, vörösebb hugy, *levertség*, *száraz égető bőrhévség* és *szapora*, *puha érütés* tapasztaltatott. — Ezen jelekből a *küteges hagymáz* jelenlétére következtettünk: ugyanis először, jelen vannak a sajátságos *hagymázos láz* tüneményei. 2-or Csorvás.

— 3-or hurutos — 4-er ideges- és 5-er visszeres-jelek, mikhez járul még a sajátságos *hagymázos küteg*. — Miután az okbeli jelentésnek eleget nem tehetünk többé — a kórbeli jelentésnek kell (ind. morbi) csak megfelelnünk, és igy a visszeres vérvegynek rendes állapotába visszatétele, és a további kifejlődésének gátlása, kötelességünk; mit növény és ásványsavakkal remélvén elérni 5-én rendelt. ezen vényt: Rp. Dti rad. Gramin. ex *unc. una* par. Col. *unc. sex.* adde Acid. phosph. *dr. semis* Syr. Rub. idaei *unc. semis* MDS. Minden oráb. 1 kanál. — Villósavnak azért adjuk az elsőbbséget, mivel legkevésbbé támadja meg a légutakat. —

Erre nyugtalan éj, félrebeszéd, folytonos álmosság és sötét *fekete orrvérzés* következett. 6-án reggel égető főfájás. a többi tüneményekkel, gyenge erőtlen beszéd, sürö kiköpésekkel vegyitett köhögés, a mellkasban sípos-zörej (sibilli) vétetett észre. — Jelen volt *küteg*, hasfájdalom, valamint bő kissé festett vizellet; nagy vértorlás miatt a főbe, jeges borogatást alkalmaztunk, belsőleg folytatván az előbbi szert. —

7-én a folytonos félrebeszéd miatt igen nyugtalan éjt tölte a beteg, reggel a főfájás némileg enyhült, de *nyelve* szárazabb és érdesebb lön a *küteg* jobban kifejlett, elömlö vala — az alhas jobb táján folytonos fájdalom észleltetett. — *Az arczon* feltünö szederjes pirosságból és a lép nagyobbodásából visszerességet látván nyilvánulni követk. vény rendeltetett. Rp. Inf. rad. Ipecac. rud. tus. ex *scrup. semis* ad Col. *unc. sex.* adde Acidi phosphor. *dr. unam*, Syr. Rub. idaei *unc. semis.* M.D.S. óránként egy evőkanál.; a jeges borogatások folytattak. —

8-án az előbbinél nyugtalanabb éje volt, jelen vala *folytonos félrebeszéd*, a főfájás alább hagyott, de a közönyösség, álmosság, és nehéz hallás növekedtek, az *orr kormos*, *hörgös lélekzés*, *ismételt orrvérzés*, félig zárt szemek, *belövelt köthártya*, *szederjesebb arczszin*, ritka köhögés, feszitett fájdalmas *dobhas*, *égető bőr* találtatott. — *A küteg* halványult és eltünék. Belsőleg folytattuk a szert, és a nagy bőr szárazság miatt *higitott eczetteli* mosást rendeltünk minden 2 órában. —

9-én az előbbi kórjelek igen kevéssé alább hagytak, a mosás következtében 1 órai izzadás állt be; éjfél után 3 óráig aludt, főfájása nem vala, csak az *érütés ellenhatása* tünt fel; a szerelést folytattuk. —

10-én. Nyugtalanabb éj, izzadt, szomja kisebb és némi étvágya volt a betegnek; a ritka köhögés kiköpése vér vonalokkal volt keverve, a bőr igen keveset páralgott — 2 hig székletétel következett — a visszeresség elfojtására a hánygyök adagát *egy terecsre* emeltük, ugyan csak villósavval.

11-én nyugtalanabb éj, kisebb félrebeszéd; álmosság volt jelen, a kórjelek alább hagytak, éjel izzadás állott be. —

12-én *éjel hirtelen heves élénk félrebeszéd* állott be, a beteg *szökni akart*, ugy hogy le kelle kötözni. — Reggel nagy nyugtalanság, rohamos *örjöngö félrebeszéd*, *légyfogás*, folytonos *álmosság*, nehéz hallás, *dugult orr*, *száraz nyelv*, és a főfelé tódulás észleltetett; a bör heve alább hagyott; gyakran egyenletesebb és lágyabb érütés vala jelen; a *szék. és húgyürités* önkénytelen következett; a beteg semmi fájdalomról nem panaszkodék, söt magát *jól érezni* állitá — Látván ezekből az *agyat* szenvedni leginkább és annak *idegeit*, *kappanör virág* főzetét rendeltünk ugyan akkor *pézsmával* (moschus) következő adagban. Rp. Dti flor. Arnicae mont. ex *dr. semis* par. ad Col. *una sex.* da Sach. albi *dr. duas* M.D.S. óránként 1 evö kanál. Rp. Moschi orient. opt. *gr. tria.* Sach. albi *dr. unam* M. f. p. div. in Dos. aeq. *Nro sex* D. S. Minden 2 óráb. 1 port.

13-án Nyugtalan éj, örjöngö dühös félrebeszéd, semmi vértorulás, továbbá nagy szederjesség és nagyobb visszeresség észleltetett. — a kappanör főzetéhez még hanygyökér forrázatot is csatoltunk. — *)

14-én szelid félrebeszéd semmi örjöngés, és légyfogdosás, biztossabb öntudat volt jelen; a beteg alsó hastáji fájdalomról panaszkodik — kappanör és hanygyökér forrázatot folytattuk. —

15-én semmi ideges tünemények nem mutatkoztak, a has nyomásra fájt, a szerelést folytattuk.

16—18 a tünemények lassankint alább hagynak, étvágy jelenkezik, nem különben a bőr kellemetes hévsége, és a beteg rendes állapotjához közelit. — Erősitö és hajtó szer gyanánt adtunk: Rp. Tinct. Rhei Chin. aqu. unc. unam. DS. kanalanként bevenni. — Mellyre

19-én két giliszta ment el töle, különben jól érzé magát, és gyógyszer nélkül hagyatott. —

20-án táplálóbb étrendet engedtünk. — 23-án borlevest, mire a beteg lassankint fellábadván és kórházunkból 7-ik martiusban haza bocsátatott. —

---

*) Rp. Flor. Arnicae mont. *dr. semmis*, coqne c, s, qu. aq. f. *p.* ¼ *h.* v. cl. sub fin. coctionis infund. P. Rad. Ipecacuanhae r. tus. *scrupulum unum. Col. unc. sex.* adde Sach. albi *dr. duas.* M. D. S.